

Tweede Kamer, Verdienvermogen en grondbeleid

VERSLAG VAN EEN COMMISSIEDEBAT

Concept

De vaste commissie voor Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur heeft op 14 oktober 2026 overleg gevoerd met de heer Erkens, staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, en de heer Van Essen, minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, over:

- de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 18 december 2024 inzake invulling motie van het lid Van der Plas c.s. over het verplicht stellen van een verdienvermogenstoets bij de totstandkoming van nieuw agrarisch beleid en nieuwe maatregelen (36410-XIV, nr. 82) (30252, nr. 178);
- de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 18 februari 2025 inzake rapport Evaluatie regeling Borgstelling MKB-landbouwkredieten (BL) (32637, nr. 666);
- de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 29 april 2025 inzake onderzoek naar de economische draagkracht van de schapensector (28973, nr. 266);
- de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 26 mei 2025 inzake LVVN-beleidsvoorstellen uit Voorjaarsnota met CW 3.1-kaders (Beleidskeuzes uitgelegd) (36725-XIV, nr. 4);
- de brief van de staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 27 mei 2025 inzake kennisgeving pachtnormen 2025 (27924, nr. 100);
- de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 16 juni 2025 inzake rapport Rekening en verantwoording 2024 Bureau Beheer Landbouwgronden (25268, nr. 240);
- de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 1 juli 2025 inzake evaluatierapport over de Wet oneerlijke handelspraktijken landbouw- en voedselvoorzieningsketen (35642, nr. 7);
- de brief van de staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 3 juli 2025 inzake besluitenbrief pachtherziening (27924, nr. 101);
- de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 2 oktober 2025 inzake maatregelen bedrijfsopvolgingen jonge boeren en vissers (30252, nr. 210);
- de brief van de staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 2 oktober 2025 inzake planning herziening pachtregelgeving (27924, nr. 102);
- de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 10 december 2025 inzake belemmeringen in regelingen voor biologische landbouw (29842, nr. 47);
- de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 16 januari 2026 inzake rapport De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband - editie 2026 (30252, nr. 212);

- de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 10 februari 2026 inzake knellende wet- en regelgeving voor de multifunctionele landbouw (30252, nr. 213);
- de brief van de staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 3 juni 2026 inzake kennisgeving pachtnormen 2026 (27924, nr. 103);
- de brief van de minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 7 juli 2026 inzake SER-advies over de toekomst van de landbouw (30252, nr. 223);
- de brief van de staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur d.d. 18 september 2026 inzake reactie op informatieverzoek wetgevingsrapporteurs over voorgenomen wijziging pachtregelgeving (27924, nr. 104).

Van dit overleg brengt de commissie bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur,
Steen

De griffier van de vaste commissie voor Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur,
Jansma

Voorzitter: Steen
Griffier: Jansma

Aanwezig zijn negen leden der Kamer, te weten: Bromet, Flach, Grinwis, Den Hollander, Chris Jansen, Lohman, Van der Plas, Podt en Steen,

en de heer Erkens, staatssecretaris van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, en de heer Van Essen, minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur.

Aanvang 15.02 uur.

De voorzitter:

Goed, beste mensen, het is 15.03 uur, dus dat betekent dat wij met gezwinde spoed gaan beginnen aan dit commissiedebat van de vaste commissie voor Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. Deze middag gaan wij het hebben over verdienvermogen en grondbeleid. We hebben daar onlangs ook al een rondetafelgesprek over gehad. Van harte welkom aan de bewindspersonen, aan mijn rechterkant, en ook van harte welkom aan de leden van deze commissie, de mensen thuis en de mensen op de publieke tribune. Fijn dat u hier allemaal bent. Wij hebben tot 18.00 uur de tijd. Dat is drie uur. Dat is dus een uur korter dan wij hier in deze commissie gewend zijn met elkaar, want meestal zitten wij vier uur met elkaar te debatteren. Het vraagt wat van u en van ons allen om met elkaar op dit onderwerp die drie uur te halen. We kennen natuurlijk met elkaar de 30 seconderegels, maar ook die zou er zomaar eens voor kunnen zorgen dat we met elkaar 18.00 uur niet halen. Ik heb dus eigenlijk voor de verandering eens een ander voorstel voor u, namelijk om het

gewoon in twee keer twee interrupties te doen, in de hoop dat we daarmee daadwerkelijk iedereen aan het woord kunnen laten en ook het debat vlot kunnen laten verlopen. Ik gooi dat dus in de groep en ik ben benieuwd hoe u daartegen aankijkt. Mevrouw Bromet vindt daar iets van en meneer Flach ook.

Mevrouw **Bromet** (PRO):

Voorzitter, ik vind het jammer, maar ik snap het wel. Ik zou dan willen voorstellen om bij de interrupties bij het kabinet onze vaste regel wel weer terug te brengen, want dan kunnen wij het kabinet goed controleren.

De heer **Flach** (SGP):

Ik begrijp de klem waarin u zit. Ik zou eigenlijk nog wel ietsje verder willen gaan. Zouden we niet eens kunnen proberen om een eerste termijn te doen zonder interrupties op elkaar? We spreken elkaar namelijk heel vaak en we gaan binnenkort ook de begroting nog behandelen. We hebben dan niet uren, maar dagen de tijd. Het is maar een voorstel.

De **voorzitter**:

Een spannend voorstel van meneer Flach!

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

Ik zou het voorstel van mevrouw Bromet willen steunen.

De **voorzitter**:

Ik luister even naar de andere leden van de commissie.

De heer **Chris Jansen** (PVV):

Het onderling interrumpen is juist leuk en is volgens mij ook goed voor het publiek in de zaal, dat dat wil meekrijgen. Het gebeurt niet vaak, maar ik volg mevrouw Bromet in haar voorstel.

De **voorzitter**:

Heel goed. U heeft zich allen goed voorbereid op elkaar.

Mevrouw **Podt** (D66):

Ik vind het prima.

De **voorzitter**:

Ik kijk even naar mevrouw Van der Plas. Akkoord? Ja, dan gaan we het zo doen. Dan doen we in de eerste termijn twee keer twee interrupties en dan bij de beantwoording de 30 seconderegels. Ja, en dat vraagt dan straks wellicht wat van u tijdens de beantwoording. Dan gaan we heel gauw beginnen. U heeft allen vier minuten spreektijd in de eerste termijn. Het woord is aan mevrouw Van der Plas voor haar eerste termijn.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Voorzitter, bedankt. Een boer kan zijn rekeningen niet betalen met een beleidsbrief en toch krijgt hij van de overheid steeds nieuwe opdrachten: minder uitstoot, meer dierenwelzijn, meer natuurbeheer. Daarvoor moet een boer investeren, maar met welk inkomen, op welke grond en met welke zekerheid? Vandaag liggen er stapels stukken over verdienvermogen en grondbeleid, en op het boeren erf komen al die dossiers

samen. Daar telt wat onderaan de streep overblijft. Zonder boeren die kunnen blijven boeren, hebben we straks ook geen boeren meer die ons voedsel produceren en ons landschap onderhouden.

Voorzitter. Een door mij ingediende en door een meerderheid van deze Kamer gesteunde motie vroeg de regering om een verplichte verdienvermogenstoets. Die moet de bedrijfseconomische gevolgen van nieuw agrarisch beleid doorrekenen inclusief mogelijke compensatie. De minister heeft aangegeven de motie te willen uitvoeren door aansluiting bij het Beleidskompas. Dat is een instrument waarmee het ministerie werkt bij het ontwikkelen van nieuw beleid. Dat is op zichzelf geen uitvoering van de opdracht zoals omschreven in mijn motie. De Kamer heeft heel duidelijk gevraagd om een verplichte doorrekening bij nieuw beleid. Daarmee zouden wij ook eindelijk kunnen beoordelen wat beleid betekent voor het inkomen en het voortbestaan van boerenbedrijven. Met alleen een verwijzing naar het interne beleidsproces kunnen wij geen genoegen nemen. Ik vraag de minister daarom alsnog uitvoering te geven aan de motie zoals die is ingediend en aangenomen. Wil de minister toezeggen dat nieuwe voorstellen voortaan vergezeld gaan van een inzichtelijke verdienvermogenstoets uitgesplitst naar sector en bedrijfstype inclusief aannames, onzekerheden en mogelijke compensatie?

Voorzitter. Doordat die verplichte verdienvermogenstoets nu ontbreekt, moet de Kamer dat telkens, bij iedere aankondiging van beleid, opnieuw vragen. Vaak ontvangen we die dan alsnog. Telkens opnieuw zie je daarbij dat elk beleidsvoornemen van dit kabinet desastreus is voor het verdienvermogen van boeren. Dan spreek ik nog niet eens over het integrale beeld: het stikstofpakket, de Natuurherstelverordening, het mestbeleid, de AMvB, de algemene maatregel van bestuur Dierwaardige Veehouderij, het convenant Dierwaardige veehouderij en de beperkingen aan gewasbescherming tasten het verdienvermogen keer op keer aan. Wil de minister de gezamenlijke gevolgen voor inkomen, financierbaarheid en bedrijfscontinuïteit laten doorrekenen? Afzonderlijke maatregelen kunnen op papier net haalbaar lijken, terwijl de optelsom een bedrijf onderuithaalt.

Voorzitter. Dan nog iets over pacht. BBB steunt de koers die voormalig staatssecretaris Rummenie al heeft ingezet: langere contracten, meer zekerheid, en minder aantrekkelijkheid van kortlopende pacht. Een jonge boer bouwt zijn bedrijf niet op voor een seizoen, maar wil weten of hij zijn grond gedurende zijn werkzame leven kan blijven gebruiken. Staatssecretaris Erkens houdt vast aan een standaardpacht van minimaal 24 jaar. Dat is goed. Hoe zorgt hij dat langere looptijden daadwerkelijk worden aangeboden en betaalbaar blijven? Waarom houdt de staatssecretaris aanpassing van het overgangsrecht voor bestaande reguliere pacht open? Kan hij toezeggen dat bestaande pachters hun rechtszekerheid behouden? Juist bij natuurlandbouw dreigt die zekerheid te worden uitgehold. De staatssecretaris verkent een opzegbeding waarmee de pachter tussentijds buiten de rechter om kan beëindigen. Welke concrete situaties rechtvaardigen dat? Waarom volstaan bestaande beëindigingsmogelijkheden niet?

Voorzitter. Graag doe ik ook nog een paar praktische voorstellen over terreinbeherende organisaties, de TBO's, zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. Hun gronden kunnen boeren helpen extensiveren mits langdurige pacht en bruikbare beheerafspraken samengaan, want grond beschikbaar stellen heeft weinig waarde als de voorwaarden het gebruik onmogelijk maken. Denk aan de mogelijkheid om

schadelijke onkruiden te bestrijden, zodat de grond geschikt blijft voor hooibouw. Jacobskruid en ridderzuring zijn in gedroogde vorm giftig en ...

De **voorzitter**:
Rondt u af.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

... kunnen dodelijk zijn voor runderen en paarden. Wil de staatssecretaris met de TBO's in gesprek om de knelpunten voor langdurige pacht met boeren in kaart te brengen, en zelfs te stimuleren en onder andere te onderzoeken of eens per twee jaar vaste mest aanbrengen daaraan kan bijdragen? Zo worden meer gronden bruikbaar voor extensivering en voor rendabele verpachting aan veehouders.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Van der Plas. Er is een interruptie van mevrouw Podt.

Mevrouw **Podt** (D66):

Mevrouw Van der Plas begon haar verhaal met: we geven steeds nieuwe opdrachten aan boeren. Maar nou hebben we eigenlijk sinds 2019 onzekerheid onder boeren. Er komen inderdaad steeds nieuwe vragen bij, maar dat is dan natuurlijk niet zo gek. Er is op dit moment geen PAS-melder of boer die nog een lening kan krijgen. Mevrouw Van der Plas heeft eerder gezegd dat die brief van tafel moet, maar wat je dan effectief dus zegt, is eigenlijk: nou, dan gaan we gewoon opnieuw allerlei onzekerheid geven en gaan we dus weer opnieuw in de situatie komen dat we steeds, iedere week, van boeren weer wat anders moeten vragen. Dat kan toch niet?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

De stikstofbrief gaat het einde van duizenden boeren betekenen. Die boeren zitten dus nu in onzekerheid, maar die bestaan straks gewoon niet meer. Dat is de reden waarom wij die brief van tafel willen. Gisteren is er een presentatie geweest van de Landbouw Alliantie. Dat is een aantal agrarische organisaties die de handen ineen hebben geslagen. Ik heb dat rapport gezien. Ik denk dat daar zeker hele goede dingen in zitten. Ik vind dat eigenlijk ook een uitgestoken hand aan de minister. De minister heeft het plan vrijwel direct afgeschoten. Wij zijn er niet voor om boeren in de ellende te storten. Wij zijn er niet voor om te zorgen dat het einde bedrijf is voor boeren. Zeker. Wetgeving kunnen wij best snel aanpassen, hoor. Dat hoeft niet jaren te duren.

Mevrouw **Podt** (D66):

Het probleem is dat boeren al in de ellende zitten. Ik spreek geregeld jonge boeren en ik denk dat mevrouw Van der Plas dat ook doet. Ik merk gewoon dat de behoefte aan een soort beeld van hoe de toekomst eruit gaat zien, zo groot is. Dat kunnen we nu bieden. We kunnen nu tegen mensen zeggen: ja, er komen maatregelen die ingewikkeld zijn, maar daar gaan we je bij helpen, en dat betekent dan dat er duidelijkheid komt voor de lange termijn en dat er een toekomstbeeld komt voor de lange termijn, zodat je niet steeds weer nieuwe opdrachten krijgt. Dat laatste zei mevrouw Van der Plas zelf net ook. Dan doen we het in één keer goed. Ik begrijp gewoon echt niet dat de partij die op aarde is om de boeren te helpen, hier gewoon niet toe te bewegen is.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Laat ik voorstellen dat wij de boeren niet in de ellende hebben gestort. Dat zijn de

kabinetten geweest die er hiervoor hebben gezeten. Dat waren kabinetten met onder andere VVD, CDA en D66. Die hebben hiervoor gezorgd. Die hebben ook voor die wurgende wetgeving gezorgd, waardoor boeren in de knel zijn gekomen. Dat proberen wij te herstellen. Wat jonge boeren betreft: jazeker, die spreek ik ook heel vaak. Hier wordt altijd gezegd: boeren willen gewoon duidelijkheid. Maar boeren willen niet de duidelijkheid dat ze het ravijn in worden geduwd. Dat is wel duidelijkheid, maar het is niet zo prettig als je het ravijn in wordt geduwd. Dat wordt hier dus wel altijd in de debatten gezegd, zo van: ja, maar die boeren willen duidelijkheid. Nee, die boeren willen toekomstperspectief en langjarig beleid. Het is helemaal niet gezegd dat met de stikstofbrief, en dat hebben experts en deskundigen ook gezegd ...

[Wegens een ontbrekende geluidsregistratie is een deel van de uitgesproken tekst niet beschikbaar.]

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

O, sorry, mijn microfoon stond niet meer aan, dus de mensen in Nederland hebben het niet kunnen horen.

De **voorzitter**:

Het ging om de laatste paar seconden. Ik drukte gewoon op het verkeerde knopje. Het ging echt om de laatste paar seconden. Dat geeft mij de gelegenheid om u te vragen om uw antwoord af te ronden.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

O, oké. Ja, ik wilde alleen nog aangeven dat het PBL vorige week bij een technische briefing heel duidelijk heeft aangegeven dat het beleid dat op tafel ligt, tot een krimp van 40% of 50% van de sector kan betekenen en daarmee een-op-een ook van de bedrijven in de schil van de agrarische sector.

De heer **Lohman** (CDA):

Ik wil aan mevrouw Van der Plas vragen wat zij verwacht van de voedselketen in het toch mogelijk maken van de mogelijke veranderingen in de agrarische sector.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Ik maak me er al jaren hard voor dat die keten ook die verantwoordelijkheid neemt. Ik loop zo ongeveer twintig jaar, ruim twintig jaar, mee in de agrarische sector in verschillende functies. Ik ben onder andere een aantal jaren journalist geweest. Ik heb gezien dat de keten ... Ik heb het eigenlijk met name over de supermarkten. Die zitten aan tafel bij allerlei gesprekken en hebben allemaal goede verhalen, maar als het uiteindelijk aankomt op tekenen bij het kruisje, geven ze aan dat niet te doen. Nou wil ik niet alle supermarkten als slecht neerzetten, want bijvoorbeeld Albert Heijn heeft ook echt goede langlopende projecten met boeren, waardoor die een stukje zekerheid hebben. Maar ik vind zeker dat de keten hier ook verantwoordelijk voor is, want die verdient ook geld aan boeren. Met geld verdienen is helemaal niks mis. Dat mag van mij. Maar het gewicht op weegschaal van de toekomst moet wel wat eerlijker verdeeld worden.

De heer **Lohman** (CDA):

Mevrouw Van der Plas weet, volgens mij, goed hoe de voedselketen in elkaar zit, dus met de invoer en de doorvoer die wij hier in Nederland hebben. De opdracht is dus

misschien wel wat groter dan kijken naar de Nederlandse supermarkten. Hoe kijkt u naar wat er in Europees verband nodig is om uitdagingen die op het boeren-erf landen ook betaalbaar te maken voor de boeren?

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Op zich word ik wel blij van de Eurocommissaris voor Landbouw, de heer Hansen. Die weet heel goed hoe alles in elkaar zit en is zelf ook van boerenafkomst. Die snapt het verhaal heel goed. Het gekke is alleen dat wat er nu in de EU wordt gezegd ... Hij zegt bijvoorbeeld ook dat het helemaal niet nodig is om de veestapel te krimpen of te halveren, maar dat we moeten inzetten op technologieën en innovaties om onze doelen te bereiken. Dan zie je toch dat we hier in Nederland met onze vingers in onze oren, dat dan weer niet horen, daar dan weer niet op ingaan en gewoon onze eigen koers blijven varen. Ik voorzie gewoon dat er binnen vijf tot tien jaar een enorme kaalslag gaat plaatsvinden, niet alleen onder boeren, maar op het hele platteland. Als we het over de toekomst hebben, maak ik me daar gewoon heel erg veel zorgen over.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Dan kijk ik naar de heer Lohman voor zijn bijdrage in de eerste termijn.

De heer **Lohman** (CDA):

Voorzitter. Dit weekend ging ik hardlopen door de voedselketen, vanuit mijn huis in Zaandam naar de Zaanse Schans. Met een beetje straffe pas ben ik daar in twintig minuten, slalommend langs toeristen, langs de Zaan, waar binnenvaartschepen op weg zijn naar de fabrieken van Cargill en Bunge. Hier komt de wereld samen: cacao uit Ivoorkust, koffie uit Brazilië, soja uit Argentinië en palmolie uit Indonesië. Onderweg passeer ik een Natura 2000-gebied en weilanden met koeien, een oer-Hollands beeld dat toeristen gretig fotograferen.

Voorzitter. Ik wil het hebben over verdienvermogen. De SER adviseert een marktgedragen verdienmodel waarin de hele keten inclusief de consument verantwoordelijkheid neemt voor verduurzaming. Ketenpartijen willen dat ook, maar ketensamenwerking werkt alleen als die aansluit bij de economische werkelijkheid van die keten. Wie verduurzaming en tegelijkertijd voedselzekerheid voornamelijk uit de markt wil financieren, moet zich allereerst realiseren dat die vooral plaats moet vinden op de boerenerven en dat het product van Nederlandse boeren en tuinders voor tussen de 70% en 95% in buitenlandse magen belandt. Uitgebreide ketenverantwoordelijkheid is het toverwoord, maar dat werkt alleen als die aansluit bij de economische werkelijkheid van de keten.

De heer **Chris Jansen** (PVV):

Oké, de keten moet als geheel meewerken. Helpt het dan misschien ook mee als je als overheid ook met alle boerenorganisaties aan tafel zit? Dit kabinet kiest namelijk heel duidelijk voor slechts twee organisaties die heel veel mogen meepraten en een heleboel organisaties die een appje krijgen of een belletje van twaalf minuten en die het daarmee moeten doen.

De heer **Lohman** (CDA):

Dat lijkt me een vraag voor het kabinet, maar wat ik ervan begrijp — ik was gisteren ook aanwezig in Nieuwspoort — is dat de partijen die daar waren, ook in gesprek gaan met het kabinet. Wij als CDA vinden het heel belangrijk dat partijen aan tafel blijven om mee

te praten over de plannen.

De heer **Chris Jansen** (PVV):

Precies dat dus: aan tafel blijven of aan tafel mogen? Een heleboel partijen mogen niet aan tafel van dit kabinet. Meneer Lohman is onderdeel van deze coalitie en daarom vraag ik hem: vindt hij dat alle partijen aan tafel zouden moeten zitten?

De heer **Lohman** (CDA):

Ik herhaal mijn antwoord: ik vind dat alle partijen aan tafel moeten zitten. Ik heb niet begrepen dat er partijen echt geweerd zijn van die tafel, maar misschien heeft u andere informatie. Het is heel goed dat boerenorganisaties die willen meepraten, zich verenigen, want als er met heel veel verschillende partijen gesproken moet worden, wordt de boodschap wat diffuus. Maar wat mij betreft gaan we heel graag in gesprek met iedereen die plannen en ideeën heeft over het stikstofbeleid.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Ik vroeg aan de organisaties die gisteren hun plannen presenteerden specifiek of de minister in ieder geval op de hoogte was van de plannen en de presentatie, en of ze al uitgenodigd waren. Zij gaven zelf aan: nou, aan tafel zitten; we mogen een halfuurtje, een halfuurtje. Een halfuurtje! Ik vind dat gewoon echt niet kunnen. Deze partijen moeten gewoon serieus genomen worden, zeker nu ze zich verenigd hebben in de Landbouw Alliantie. Dan heb je niet meer met allemaal losse organisaties te maken, maar dan heb je te maken met misschien één woordvoerder, die namens de Alliantie spreekt. Ik vind dat de Landbouw Alliantie gewoon aan tafel moet komen in de gesprekken met de minister. Bij de gesprekken die minister heeft met LTO en NAJK hoort vanaf nu gewoon de Landbouw Alliantie.

De **voorzitter**:

Meneer Lohman, de Landbouw Alliantie.

De heer **Lohman** (CDA):

Ik herhaal mezelf: ik ben het ermee eens en ik vind het goed dat partijen die iets in te brengen hebben, zich organiseren. Ik ben ook bij Nieuwspoort geweest en ik heb u daar ook gezien. We hebben met interesse naar de plannen gekeken. Mijn oproep zou ook zijn: laat het kabinet daar ook naar kijken en met die partijen in gesprek gaan.

De **voorzitter**:

Mevrouw Van der Plas, heeft u nog een vraag? Nee. Gaat u dan verder, meneer Lohman.

De heer **Lohman** (CDA):

Uitgebreide ketenverantwoordelijkheid is het toverwoord, maar die werkt alleen als die aansluit bij de economische werkelijkheid van de keten. Het lijkt wel of het woord de imaginaire pinautomaat en dito sluitpost van het beleid is. Daarmee wil ik niet zeggen dat Nederlandse verwerkende bedrijven en retailers geen rol hebben, maar wel dat Nederland overtuigende, commerciële redenen zal moeten vinden om buitenlandse afnemers meer voor in ons land geproduceerde producten te laten betalen.

Ik heb zeven vragen. Wat wil de minister met de ketensamenwerking bereiken? Welke rol wil hij daarin zelf vervullen als de gedachte is dat financiering via de markt moet

gebeuren? Wanneer vindt hij deze aanpak succesvol? Hoe gaat hij om met de buitenlandfactor? Wat bedoelt het kabinet met harde afspraken over biologische afzet voor 1 april 2027? En gaat dat alleen om volumes en inkoop of om langjarige afzet en risicodeling? De markt blijft ver achter bij de productambities van de minister. Welke risicodeling in de keten stelt hij zich verder voor als buitenlandse afnemers niet voor duurder geworden Nederlandse producten willen betalen? Tot slot mijn zevende vraag: welke ketenpartijen worden op dit moment betrokken, wat is de tijdlijn en hoe wordt de Kamer geïnformeerd, ook over wat er in het regeerakkoord staat over het productschap 2.0 en de aansluiting op de publiek-private organisatie die het SER-advies voorstelt?

Dan nog enkele woorden over het grondbeleid. In het coalitieakkoord staat dat we werken aan een Nationale Grondbank. Het CDA is daar blij mee en wat ons betreft is die bank een sleutel voor meerdere opgaven in de landbouw: perspectief voor jonge boeren, natuurherstel, stikstofreductie en een eerlijke grondmarkt. Hoever is de minister met de inrichting? Wie wordt beheerder, hoe wordt de bank gefinancierd en wat is de rol van provincies? Wanneer ontvangt de Kamer een uitwerking?

De SER en de Rli hebben erop gewezen dat hoge prijzen schaalvergroting in de hand werken en jonge, nieuwe en omschakelende boeren in de knel brengen. Ook uiten ze zorgen dat teelten zoals bollen, lelies en bomen de grondcondities mogelijk verslechteren. Hoever is de minister met zijn grondbeleid dat Nederland milieutechnisch vooruihelpt? Hoe garandeert hij dat vrijkomende grond niet vervuilender gebruikt gaat worden en beschikbaar blijft voor jonge boeren?

Voorzitter. We hebben de neiging om ons blind te staren ...

De voorzitter:

O, als u met een nieuw onderwerp begint, dan onderbreek ik u even voor een interruptie van mevrouw Bromet.

Mevrouw Bromet (PRO):

Ik heb met bijzondere belangstelling geluisterd naar het verhaal over grondbeleid, omdat de prijs van grond in Nederland echt heel erg hoog is en natuurlijk zo ook invloed heeft op het verdienvermogen, zeker als je vanuit Nederland moet concurreren op de wereldmarkt, terwijl de prijzen elders veel lager zijn. Op basis van het onderzoek van de Rli waarover we vanochtend een briefing hadden, is PRO bezig met het schrijven van een initiatiefnota om meer grip te krijgen op grond in Nederland. Wij willen die focussen op jonge boeren in Nederland. Daarom lijkt het me zo mooi om die initiatiefnota samen het CDA te maken. Ik wil de heer Lohman vragen of hij daarvoor openstaat.

De heer Lohman (CDA):

Een aanzoek! Wat een mooi voorstel van mevrouw Bromet. We zijn beiden enthousiast over het rapport van de Rli en mevrouw Bromet had al iets laten doorschemeren, dus ik wil hierover heel graag met PRO in gesprek.

De heer Grinwis (ChristenUnie):

Ik hoorde een paar opmerkingen over bijvoorbeeld lelies, bollen en bomen, en dat het iets doet met de bodem, maar het doet natuurlijk ook iets met het opbrengend vermogen van de grond. Dat gaat natuurlijk omhoog, waarmee die telers ten opzichte van hun concullega's een surplus op die grond kunnen bieden. Dat drijft dus de grondprijs verder

op, naast dat de overheid de grondprijs opdrijft. Op een hectare van een ton of twee ton kun je niet extensief boeren, althans niet rendabel. Wat is daar het antwoord op van het CDA?

De heer **Lohman** (CDA):

Het is altijd makkelijker om een vraag aan de minister te stellen dan om zelf antwoorden te geven. Ik denk dat meneer Grinwis een heel goede vraag stelt. Het is ook de kern van mijn betoog dat door die enorm hoge grondprijzen — allerlei factoren zorgen daarvoor; de overheid drijft zelf die grondprijs omhoog — we in de situatie komen dat het moeilijk is om jonge boeren te laten boeren. Ik noem in mijn betoog ook dat ik niet per se iets tegen die teelten heb, maar dat het wel de vraag is of het gewenst is om die teelten te gaan doen als je ook kijkt naar de andere opgaves die we hebben, en die in de ecologische en milieusfeer liggen. Het antwoord, de oplossing, heb ik nu niet, maar ik denk dat onder andere het inrichten van die grondbank een oplossing zou kunnen zijn, en dat we daardoor meer gestructureerd gaan bekijken welke soorten teelten we willen en hoe we ervoor zorgen dat we ook jonge boeren de mogelijkheid geven om toe te treden tot die markt.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Ja, maar dat is nog niet helemaal een antwoord. Je kunt eigenlijk op twee manieren sturen op grondgebruik. Dat is generiek via milieueisen. Dan duw je eigenlijk via steeds strengere milieueisen bepaalde teelten uit bepaalde gebieden, maar dat doe je dan zodanig dat je eigenlijk ook heel veel collateral damage hebt bij andere teelten die je wel wilt behouden. Je wilt bijvoorbeeld iets minder lelies, maar je wilt de aardappelen wel behouden. Met generieke milieueisen druk je die misschien wel weg. Maar als je met ruimtelijkeordeningsbeleid aan de gang gaat, gemeentelijk, provinciaal of misschien wel als Rijk, kun je veel specifieker sturen, zo van: doet u die teelt maar even wat minder of we doen een standstill, want anders drijft die prijs verder op en wordt het steeds moeilijker om een landbouw te krijgen die fijn is voor boeren en fijn is voor het milieu.

De heer **Lohman** (CDA):

Fijn dat meneer Grinwis mij helpt met de beantwoording. Ik kan mij heel erg vinden in deze lijn. Wij bekijken inderdaad hoe we gebiedsgericht de landbouw organiseert die je daar wilt hebben. Je moet dus ook niet via grondbeleid milieubeleid gaan voeren. Dat is ook een van de adviezen van de Rli. Je moet dus gebiedsgericht bekijken wat voor soort landbouw je wilt. Daar zou een regionale grondbank een belangrijk rol in kunnen spelen. Dat staat ook in het advies van de Rli en daarom zijn we daar zo blij mee.

De **voorzitter**:

Mevrouw Den Hollander, gaat u ook een aanzoek zonder ringen doen?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

Er is hier een superinteressante discussie gaande over wat je mag telen op jouw grond. Dat neigt een beetje naar het beknotten van ondernemersvrijheid. Op het moment dat iemand binnen de regels van de wet bepaalde teelten heeft, mag dat dan niet meer van het CDA?

De **voorzitter**:

Meneer ...

De heer **Lohman** (CDA):
Ja, dit is ...

De **voorzitter**:
... Lohman.

De heer **Lohman** (CDA):
Sorry. Ik word er helemaal enthousiast van, voorzitter. Dit is natuurlijk uiteindelijk het spanningsveld. Je gaat het niet zo bekijken van: dit soort teelten willen we niet. Ik vind het ook lastig om te zeggen: dit kan niet op dit stuk land, omdat bijvoorbeeld vanuit water en bodem sturend bepaalde delen land geschikter zijn voor het een dan het ander. Je moet zeker niet via generiek milieubeleid de facto bepaalde teelten onmogelijk maken, want dan beknot je echt de ondernemersvrijheid. Daarom hebben wij, ook bij het stikstofbeleid, veel vertrouwen in gebiedsprocessen waarin boeren, maar ook burgers, en overheden gaan bekijken wat er in het gebied past. Dan heb je dus weer instrumenten nodig, zoals een grondbank, om te kunnen zeggen: als we daarin verandering willen doorvoeren, moeten er ook de instrumenten zijn om dat mogelijk te maken binnen de uitruil van land in grondbanken.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):
Ik heb geen aanvullende interruptie, maar ik heb even een ordevraag. Mag ik ook vier enkele interrupties plaatsen of moeten het twee setjes zijn?

De **voorzitter**:
Nou ja, in principe mag u vier interrupties doen, namelijk twee keer twee; dat zijn er vier.

Mevrouw **Bromet** (PRO):
Wij hoorden vanochtend ook de onderzoekers van de Rli zeggen dat Nederland het land is met de meeste druk op de grond, maar ook met het meest geliberaliseerde beleid als het gaat over het gebruik van die grond. Dat is natuurlijk heel erg raar, want wij geven de markt de vrije ruimte terwijl dan de prijzen steeds hoger en hoger en hoger worden. Je kan helemaal niet meer sturen, omdat je het overlaat aan de vrije markt. Dus dan krijg je overall lelies of mensen die op hun grond gaan zitten waardoor jonge boeren niet meer de kans de krijgen. Mijn vraag aan het CDA is: durft het CDA soms ook in te grijpen in dat liberale systeem, juist om andere belangen ook de kans te geven of is het gewoon ruim baan voor de vrije markt?

De heer **Lohman** (CDA):
Ik denk dat het op dit moment ook niet ruim baan voor de vrije markt is. Ik denk dat boeren nu al met best veel voorwaarden en belemmeringen te maken hebben. Maar nogmaals: wij zijn heel geïnteresseerd in en blij met het Rli-rapport. Het is duidelijk dat het nodig is om in te grijpen vanuit de gebieden om te bekijken, met allerlei boeren bij elkaar, hoe we gebieden zo goed mogelijk kunnen inrichten. Daar biedt het Rli-rapport ook handvatten voor.

De heer **Flach** (SGP):
Vanwaar toch die drang, ook bij het CDA, om in te grijpen in het grondbezit? Van oudsher is dat eigenlijk al een soort boerenwijsheid: op bepaalde gronden kunnen je nou eenmaal het beste "dit" doen. Akkerbouw doe je niet op veen. Op de arme zandgronden zijn heel veel kalvergronden ontstaan. Dat reguleert zich vanzelf. Waarom toch dat

ingrijpen en het inzetten van instrumenten als grondbanken om maar te sturen wat er plaatsvindt in de verschillende gebieden? Waar is de ondernemersgeest gebleven bij het CDA?

De heer **Lohman** (CDA):

Ik denk dat de geschiedenis van de landbouw in Nederland, en zeker na de Tweede Wereldoorlog, altijd een geschiedenis is geweest van het met structuur bekijken wat voor soort landbouw we op welke manier op de beste plek kunnen organiseren. Ruilverkaveling en grondbanken zijn altijd instrumenten geweest. Ingrijpen kan je op verschillende manieren interpreteren. De hele hoge grondprijzen — dat is een probleem dat collega Flach ook bekend is — zorgen er wel voor dat we daarin uitdagingen hebben en dat er noodzaak is tot het helpen in gebiedsgerichte processen van het herstructureren van grond, niet alleen om jonge boeren de mogelijkheid te geven om te boeren, maar ook om te bekijken wat vanochtend vaak naar voren kwam. Grond wordt vaak gezien als een belegging of een pensioen. Dat is ook logisch. Maar als je daar dan iets mee wilt, moet je er ook op een goede manier voor kunnen zorgen dat de eigenaar van die grond daarvoor vergoed wordt. Daarom zijn instrumenten zoals een grondbank juist voor ondernemers en voor zekerheid voor boeren heel belangrijk.

De **voorzitter**:

Dan kunt u doorgaan met uw betoog.

De heer **Lohman** (CDA):

We hebben de neiging om ons blind te staren op die koe in de wei, net als toeristen bij de Zaanse Schans. Maar we willen toch geen toerist zijn in eigen land? Het Nederlandse voedselsysteem is op dit moment voor driekwart buitenlands. Het valt niet onder Den Haag, maar onder de internationale markt en internationale ketens. Laten we daar dan ook alsjeblieft naar gaan handelen.

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Meneer Flach.

De heer **Flach** (SGP):

Dank u wel, voorzitter. "De Nederlandse landbouw is piepend en krakend tot stilstand gekomen", aldus Pierre Berntsen, directeur agrarische bedrijven bij ABN AMRO. Dat is helaas een herkenbaar beeld. Rechtszekerheid en betaalbaar handelingsperspectief ontbreken. Boeren zitten met de handen in het haar, terwijl stilstand achteruitgang is. Denk aan het ontbrekende handelingsperspectief bij de voorgestelde stikstofnorm. Melkveehouders zullen dan ook niet investeren in dierenwelzijn. Verdienvermogen en handelingsvermogen zijn twee kanten van dezelfde medaille. Goed dat de verdienvermogenstoets voor agrarische bedrijven wordt toegevoegd aan de bedrijfseffectentoets bij nieuwe regelgeving. Wordt daarbij ook de financierbaarheid van investeringen en de stapeling van regels meegenomen? De ABN AMRO-directeur zei bijvoorbeeld dat een norm voor grondgebondenheid, een emissienorm voor stikstof en een andere voor CO₂ technisch allemaal apart wel haalbaar zijn, maar alle drie bij elkaar echt te veel van het goede zijn. Kan de minister toezeggen dat de verdienvermogen- en bedrijfseffectentoets voor deze onderdelen van het stikstofpakket integraal wordt opgepakt?

Voorzitter. De Kamer heeft vorige week mijn motie aangenomen om te bekijken hoe de fiscale investeringsreserve landbouw naar voren kan worden gehaald. De sector heeft grote opgaven voor zich. Dan moeten we niet de reserve parkeren tot 2030. Deelt de minister de urgentie en gaat hij hier samen met zijn collega Eerenberg de schouders onder zetten?

RVO pleit in het rapport "Iedere boer telt" voor een meersporenbeleid, net zoals eerder de Sociaal-Economische Raad. One size fits all laat een deel van de boerenbedrijven in de kou staan, omdat ze niet in die regel- en subsidiemal passen vanwege de schaal of vanwege het extensieve karakter. Kijk naar de extensieve bedrijven die niet uit de voeten kunnen met de voorgestelde bedrijfsemissienorm. Hoe serieus gaan de bewindslieden deze adviezen oppakken?

Een voorbeeld is de groep van ongeveer 1.000 zorgboerderijen. Het is frustrerend dat deze boeren zich met hart en ziel voor de medemens willen inzetten, maar vooral tijd kwijt zijn aan formulieren en checklists. Hun dagbesteding moet aan dezelfde veiligheidseisen voldoen als bijvoorbeeld verpleeghuizen waar mensen 24/7 verblijven. Kan de minister het voor hen opnemen bij zijn collega Hermans? Het wordt een heel lijstje inmiddels.

Schapebedrijven worden bedreigd — dat is weer een ander punt — financieel en door de wolf. Tegelijkertijd zijn schaapskuddes keihard nodig om via natuurbeheer van het stikstofsot te komen. De vorige minister kwam met een Actieplan Schape. De sector kwam zelf met het plan Kracht van de Kudde. De reactie van minister is nog wat vaag. Wat gaat hij concreet bijdragen om hiervan een succes te maken?

Pacht. Dat is ingewikkeld. Het beloofde wetsvoorstel wordt keer op keer vooruitgeschoven. Hiermee heb ik grote moeite, want begin 2025 heb ik richting de toenmalige bewindspersoon aangegeven: "Hoe kan het dat de indiening uitgesteld wordt tot eind 2025? Dit wil ik niet nog een keer zien gebeuren." Maar helaas. Hoe voorkomt de staatssecretaris een gebed zonder eind? Zeker voor jonge boeren is pacht een cruciaal financieringsinstrument.

In gebiedsprocessen moeten belangrijke stappen worden gezet. Herkaveling, verplaatsing en grondruil kunnen helpen om de puzzel goed te leggen. De praktijk is echter weerbarstig. Kijk naar de verplaatsingsregeling. Hoe meer moderne bedrijfslocaties via opkoopregelingen gesloopt worden, hoe minder interessante locaties beschikbaar zijn. Dit moet echt anders worden aangepakt. Het wettelijke verkavelingsinstrumentarium in de Omgevingswet wordt nauwelijks gebruikt. Willen de bewindslieden met sectorpartijen en provincies op korte termijn bekijken hoe de instrumenten effectiever kunnen worden ingezet?

Voorzitter. Tot slot de fosfaatrechtenmarkt. Dit jaar gaat het veel moeizamer dan afgelopen jaren en de onzekerheid is groot. De prijzen van rechten zijn al lange tijd torenhoog, mede vanwege de 30% afoming. Het brengt verschillende bedrijven in een lastig parket. Vindt de minister dit een gezonde situatie en is het niet verstandig om bijvoorbeeld de grens voor afomingsvrije lease te verhogen?

Mevrouw **Podt** (D66):

O, er komt een nies. O nee, volgens mij gaat het goed. Ik wilde net eigenlijk een interruptie doen op de interruptie van de heer Flach en dat kan natuurlijk niet, dus ik doe het even zo. De heer Flach zei namelijk over grond: vanwaar nou die drang om in te grijpen, want het reguleert zich vanzelf? Daar was ik toch heel verbaasd over, eigenlijk. Ik dacht namelijk: zowel de Rli als de WUR als de SER zegt dat je wat moet doen om de opwaartse spiraal van de grondprijzen te doorbreken, in de eerste plaats al voor die boeren zelf. Die krijgen hier namelijk mee te maken. Als jij een jonge boer bent en je bent afhankelijk van de grondprijzen, die alleen maar hoger worden, wat ga je dan doen?

De heer **Flach** (SGP):

Dat is geen onterechte vraag van collega Podt, denk ik. Het is trouwens niet aan mij om dat te bepalen, maar ik zeg het toch maar een keer. Die hoge grondprijzen zie ik als een heel groot zorgpunt, met name voor jonge boeren; laat dat helder zijn. Als je het vanuit die optiek aanvliegt, ben ik zeker voor bekijken wat we daarin als overheid kunnen doen. Ik reageerde meer op het deel waarin gezegd werd dat we dan ook zouden moeten kijken naar waar we de teelten allemaal inzetten, zodat je een soort verkavelingsplan voor Nederland krijgt. Daar voel ik niet zo veel voor, omdat dit zich vanzelf wel reguleert. Het is inderdaad wel zo dat je niet de situatie terecht moet komen dat de grondprijzen zo hoog zijn dat je alleen nog maar boomgewassen of lelieteelt kunt toepassen, omdat alle andere teelten gewoon niet meer rendabel zijn. Dat is ongeveer hoe ik daarnaar kijk.

Mevrouw **Podt** (D66):

Ik ben in ieder geval blij met die nuance, maar dan vraag ik me wel het volgende af. Ik denk dat je ook voor die teelten moet bekijken of je toch hier en daar moeten ingrijpen. Volgens mij zegt de heer Flach juist altijd dat we de drukfactoren op de natuur breed moeten bekijken. Daar hoort natuurlijk ook het gebruik van bestrijdingsmiddelen op met name lelies bij, zeker als dat aan de rand van Natura 2000-gebieden. Dan hoop ik toch dat de heer Flach het ook met mij eens is dat je als overheid natuurlijk niet erg slim bezig bent als je dat zichzelf maar gewoon laat reguleren, want dan moet je dus veel, veel harder ingrijpen om ervoor te zorgen dat die natuurgebieden weer een beetje in de benen komen.

De heer **Flach** (SGP):

Het voordeel van dat ik nu mag antwoorden, is dat ik hiervoor ietsje meer tijd heb. Ik snap dit heel goed. Ik maakte het volgende punt richting de heer Lohman. Ik wil niet terechtkomen in een situatie waarin de overheid gaat vertellen: u mag op dit perceel dat telen en verder niet. Je moet uitkijken dat je niet in een situatie terecht komt waarin boeren stoppen en alles wordt ingenomen door lelieteelt, om andere doelen niet in gevaar te brengen. Dat snap ik ook. Dat is een vorm van regulering. Ik ben niet tegen elke vorm van regulering, maar ik vind het voor ondernemerschap wel heel erg belangrijk dat je zelf gaat over je bouwplan. Ik zou niet terecht willen komen in een soort mal die je opgelegd krijgt, waarbij je een soort filiaalchef van de minister wordt als het gaat om wat je mag telen. Ik beluisterde dat een beetje in het betoog van de heer Lohman, maar dat heeft hij verder genuanceerd.

Mevrouw **Bromet** (PRO):

Ik wil hier ook wel even op doorgaan, want het is natuurlijk een beetje een karikatuur. We hebben in Nederland over elke vierkante centimeter regels. Als ik een schuurtje wil bouwen in mijn tuin, moet ik me ook aan regels houden. Het is heel normaal dat we ook

met z'n allen de verschillende belangen die we in het land hebben, tegen elkaar afwegen. Ik weet echt niet waar de SGP nu staat. Aan de ene kant zegt de SGP: we willen niet te veel regels, want de ondernemer moet vrijheid hebben. Aan de andere kant zegt de SGP: we willen ook niet overal lelieteelt hebben. Maar het is wel een kwestie van follow the money. Als jij zwaar gefinancierd bent en toch je boodschappen moet betalen, dan kan je als boer in de situatie gedrongen worden dat je hetzelfde gaat doen als je buurman, namelijk lelies telen in plaats van voedsel. Hoe staat de SGP daar dan in?

De heer **Flach** (SGP):

Ik vind dat mevrouw Bromet mijn visie eigenlijk al best heel aardig samenvatte. Ik geloof in de vrije markt, maar ik geloof ook dat de vrije markt grenzen heeft en dat je bepaalde dingen moet bijsturen. De overheid is dan de marktmeester. Als je als marktmeester helemaal aan de voorkant gaat vertellen waar iedereen zijn kraampje mag neerzetten, is dat iets anders dan dat je ingrijpt op de plekken waar het echt misloopt. Ik geloof dat die nuance door een paar interrupties ook wel is ontstaan in dit debat. Ik wil niet terechtkomen in het voorbeeld dat ik net noemde: je krijgt een envelop en dit is wat je dit jaar mag doen. Als je excessen ziet, bijvoorbeeld waarbij er niets anders meer mogelijk is dan lelieteelt op bepaalde grondsoorten, als het dus helemaal uit de hand loopt, dan kan je als overheid uitwassen van het marktmechanisme aanpakken. Volgens mij hoort dat ook bij gezond overheidsbeleid. De markt kan nu eenmaal niet ongeremd z'n gang gaan. Dat is een bekend economisch gegeven.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

De vraag is dan hoe de SGP-fractie dat zou willen. Ik doel dan op de invulling van het marktmeesterschap in dezen. We kunnen allemaal wel gebieden in Nederland aanwijzen waarin we een verschuiving zien van extensievere gewassen naar intensievere gewassen. Ze hebben een hoger opbrengend vermogen. Ze drijven dus de grondprijs verder op. De overheid komt er dan nog eens bij als speler die de grondprijs verder opdrijft. Vervolgens denk je als jonge boer: ik wil hier voor €80.000 aan hectaren kopen. Hij heeft dan nog niet met z'n ogen geknipperd en het kost €160.000. Hij kan geen kant meer uit, gooit het hoofd in de schoot en denkt: laat maar zitten, die uitbreiding. Dit is de systematiek die we met een klein beetje, te weinig, marktmeesteren niet in de touwen krijgen. Hoe wil de SGP dat dan wel doen? Of moeten we constateren dat dit onze maakbaarheid te boven gaat?

De heer **Flach** (SGP):

Ook maakbaarheid heeft inderdaad haar grenzen; daar vinden wij elkaar zeker in. Dit is echt wel een serieus probleem. Ik hoor het ook veel op werkbezoeken. Boeren zeggen: ik wil wel uitbreiden, ik wil wel extensiveren, maar het kan gewoon niet. De allerbeste oplossing om ervoor te zorgen dat we niet allerlei ongebreidelde nieuwe teelten krijgen, is volgens mij door er voor veehouders toekomst te laten zijn in Nederland. We hebben — wat is het? — 43% grasland in Nederland. Door de stapeling van beleid in de achterliggende kabinetten gaan steeds meer melkveehouders ermee stoppen. Door die hoge grondprijs blijft er niet veel anders over dan het grasland te scheuren en er bepaalde teelten op te gaan beginnen. De allerbelangrijkste aanpak is dus het behoud van die melkveehouders. Dan hou je ook je grasland. Dat is volgens mij in het belang van de waterkwaliteit. Ik ga dus juist helemaal aan de voorkant zitten. Zorg ervoor dat er geen hypermarktwerking gaat bestaan, door melkveehouders een gezonde toekomst te bieden.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

De protestantse kerken in Nederland hebben ongeveer 30.000 hectare grond in bezit. Die grond verpachten zij traditioneel aan boeren. Dat komt uit de historie, hè. Boeren konden een inkomen verdienen door die grond te pachten. Er is in Rolde, Drenthe, een kerk en die heeft alle grond die zij verpachtte aan boeren, verkocht aan de provincie Drenthe. Die grond gaat omgezet worden in natuur. Deze kerk is aangesloten bij de organisatie Groene Kerken en die organisatie wil verduurzamen. Het betekent dat heel veel boeren gewoon delen van hun land of hun hele land kwijtraken. Omdat de heer Flach van de SGP is, ben ik benieuwd wat hij hiervan vindt. Kent hij deze situatie? En wat vindt hij ervan dat dat gebeurt en dat die grond straks omgezet wordt in natuur? Een van die stukjes grond wordt straks gegund aan een mevrouw ergens in Drenthe die er een proefveldje met haver van wil maken, ook al vindt er nu gewoon voedselproductie op plaats.

De heer **Flach** (SGP):

Dit is natuurlijk een hele lastige vraag. Om te beginnen hoor ik bij het gereformeerde bevolkingsdeel. Ik moet dus uitkijken wat ik over de protestantse kerk ga zeggen! Maar ik kan er wel iets over zeggen, want ik ken die kerk in Rolde toevallig redelijk goed. Daar loopt een etappe van het Pieterpad langs en het is echt een prachtige plek aan de rand van het dorp. Daar zitten allerlei boerenbedrijven omheen. Het dorp en het akkerbouwgebied lopen harmonieus in elkaar over. Er is daar natuurlijk ook voldoende natuur, want het is daar schitterend landelijk. Ik kan het iedereen aanbevelen.

Ik constateer dat de band tussen de kerken en de boeren behoorlijk wat minder nauw is geworden. Er is daardoor minder oog voor de bestaanszekerheid van boeren. Misschien moeten de boeren en de kerken elkaar wat vaker opzoeken. Volgens mij is dit namelijk geen wenselijke ontwikkeling. Je gaat zo'n gebied, dat in de loop der jaren zo gevormd is, ook echt van structuur veranderen en dat is niet goed voor het platteland. Het is dus niet de richting die ik zou aanbevelen.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Het is gewoon heel zuur. Ooit hebben de kerken die grond van boeren gekregen. Vervolgens is die grond weer aan boeren verpacht en die boeren raken die grond nu dus kwijt. Als ik zie hoeveel kerken er zijn aangesloten bij Groene Kerken, maak ik me wel zorgen over het aantal hectares dat zou kunnen verdwijnen. Het aantal hectares dat zij bezitten, is groter dan de grootste projectontwikkelaars in Nederland bezitten. Ik doe het maar even langs deze weg, want ik zou de staatssecretaris hier toch eigenlijk ook wat vragen over willen stellen. Misschien ga ik dat in tweede termijn ook nog wel doen, maar nu hoor ik toch ook graag wat deze omzetting naar natuur gaat betekenen voor het areaal aan landbouwgrond en de voedselproductie. Nou ja, misschien dat de heer Flach dat ook wel wil vragen aan de staatssecretaris.

De heer **Flach** (SGP):

De staatssecretaris heeft het gehoord en ik denk dat mevrouw Van der Plas gelijk heeft. Dit is eigenlijk de protestantse groundbank Nederland, een van de grootste groundbanken die we hebben. Er zat iets ondeugends in mijn hoofd en ik ga dat toch maar zeggen. In het verleden zaten al die boeren in de kerk en bestonden de kerken uit leden die die akkers hadden. Steeds meer boeren hebben de kerk verlaten, want er is een behoorlijke kerkverlating. De band is dus gewoon losser geworden. Misschien moet de oproep dan

ook wel zijn: keer terug naar die kerken en zet je daar gewoon weer iedere zondag onder de preek. Misschien dat de bestuurders van die kerken dan ook weer beter gaan begrijpen hoe ze met boerenlandbouwgrond om moeten gaan.

De voorzitter:

Ik was even kwijt bij wie we gebleven waren, maar volgens mij is mevrouw Den Hollander aan de beurt. Aan u!

Mevrouw Den Hollander (VVD):

Dank u wel, voorzitter. Om te kunnen innoveren is vergunningruimte nodig. Om te investeren is rechtszekerheid nodig. Iedere ondernemer wil een fatsoenlijke boterham verdienen en wellicht het bedrijf overdragen aan een volgende generatie. Daarvoor zijn duidelijke doelen, ruimte voor innovatie, toegang tot grond en financiering, gunstige fiscale regels en een eerlijke positie in de keten nodig. Bij de uitwerking van het maatregelenpakket moeten de gevolgen van grondbeschikbaarheid en het verdienvermogen expliciet worden meegewogen, evenals de sociaal-economische effecten voor de sector en het hele land. Mijn eerste vraag aan de minister is dan ook of al bekend is wanneer de Kamer het onderzoek van de WUR naar de sociaaleconomische effecten tegemoet kan zien.

De stapeling van complexe regelgeving, onzekere vergunningverlening en het uitblijven van samenhangend langjarig beleid zorgt ervoor dat investeringen in verduurzaming worden uitgesteld en dat ondernemers vooral met regels in plaats van met hun bedrijf bezig zijn. De VVD wil dat daadwerkelijke emissiereductie wordt beloond en dat ondernemers weer mogelijkheden krijgen om te verduurzamen of hun bedrijf te verbreden. Ondernemers en banken moeten weer vertrouwen krijgen om te investeren en dat vraagt om een stabiel en juridisch houdbaar kader. Wanneer kunnen ondernemers resultaat verwachten van de aanpak om vergunningverlening voor verduurzaming mogelijk te maken? En hoe worden investeringen die aantoonbaar bijdragen aan emissiereductie op weg geholpen?

Voorzitter. De overheid moet duidelijke, haalbare doelen opstellen en ondernemers moeten zelf kunnen bepalen hoe zij die bereiken. Het ene bedrijf, de ene ondernemer en de ene locatie zijn niet gelijk aan de andere. Voor de VVD moet de verdere uitwerking van de stikstofbrief boeren die doorgaan, weer perspectief bieden, de vergunningverlening weer op gang brengen, zekerheid bieden over de bedrijfsvoering en ruimte bieden voor investeringen. Daarbij moeten eerdere investeringen worden erkend en moet innovatie worden beloond. De maatregelen moeten samen uitvoerbaar zijn en op iedere trede van het trapje-Remkes moeten opties te vinden zijn. Over de eerste trede van Remkes, innovatie, vraag ik de minister: wat is de stand van zaken bij het borgen van nieuwe maatregelen waarmee de gereedschapskist van de boeren om emissiedoelstellingen te halen wordt gevuld?

Als wordt gekozen voor een bedrijfsmodel dat meer grond vraagt, de tweede trede van Remkes, moet worden meegewogen of die grond in het gebied beschikbaar en betaalbaar is. Hoe worden de regionale grondvraag en de grondprijzen meegenomen in de uitwerking? Hoe worden ondernemers ondersteund waar grond schaars is en hoe wordt voorkomen dat ondersteuning vooral in de hogere grondprijzen terechtkomt? En hoe houdt een boer een gunstig verdienmodel bij forse investeringen in meer grond of bij minder dieren? Oftewel, hoe draagt extensiveren bij aan het verdienvermogen?

Bij het omschakelen van een bedrijf, de derde trede van Remkes, naar bijvoorbeeld multifunctionele landbouw met zorg, kinderopvang, recreatie of een andere neventak, lopen bedrijven tegen een woud van regels en administratieve druk aan. Veel omgevingsplannen staan zulke activiteiten niet toe of alleen na een ingewikkeld en kostbaar proces met een onzekere uitkomst. Ondernemers lopen vast op complexe vergunningprocedures, verschillen tussen gemeenten en extra regeldruk zoals de verplichting voor zorgboeren om hun inkomen, inclusief hun landbouwmazet, op te geven. Dat vertraagt of ontmoedigt investeringen en nieuwe verdienmodellen. Wat gaat de minister doen om bedrijven die willen omschakelen naar multifunctionele landbouw te ondersteunen? Kan het kabinet komen met een nationaal programma voor multifunctionele landbouw?

Voorzitter. De keten heeft een belangrijke rol in het verdienvermogen van de agrarische sector. Het uitgangspunt moet daarbij zijn: heldere contracten, tijdige betaling en bescherming tegen eenzijdig opgelegde voorwaarden. Aanvullende eisen van afnemers moeten gepaard gaan met afspraken over de vergoeding. Wat gaat de minister doen om dit te bewerkstelligen? Welke aanbevelingen uit de evaluatie van de Wet oneerlijke handelspraktijken zijn inmiddels uitgevoerd? Kunnen boeren bijvoorbeeld mogelijke overtredingen vertrouwelijk bespreken en hoe wordt dan hun anonimiteit beschermd?

Tot slot. Een toekomst zonder jonge boeren en jonge vissers is ondenkbaar. De VVD wil dat jonge ondernemers een landbouw- of visserijbedrijf kunnen overnemen. Daarvoor zijn, naast vestigingssteun en grond, financiering en zekerheid over de bedrijfsvoering nodig. Hoe worden jonge boeren en bedrijven met een opvolger ondersteund bij het halen van de bedrijfsnormen, zodat zij kunnen blijven investeren en een overname kunnen financieren? En wat zijn de uitkomsten van het onderzoek naar de ondersteuning van jonge vissers?

Wij kijken uit naar de beantwoording van de vragen. Dank u wel.

De heer **Chris Jansen** (PVV):

Denkt de VVD dat de stikstofbrief, zoals die nu op tafel ligt, de boeren gaat helpen met hun verdienvermogen?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

Ik heb net een aantal vragen gesteld over de wijze waarop de uitwerking van de stikstofbrief gaat helpen. Ik denk dat er nu heel veel onzekerheid bestaat over het verdienvermogen. Ik denk dat dat ook helder is geworden uit de inbreng die de sector heeft geleverd. Wij hebben wel hoop en vertrouwen dat de verdere uitwerking van de maatregelenbrief daar meer helderheid over gaat geven en een toekomstperspectief zal bieden.

De heer **Chris Jansen** (PVV):

Dat is precies de reden waarom ik die vraag stelde. De VVD heeft haar krabbel gezet onder dit akkoord en stemt als coalitiepartij in met de stikstofbrief, ook al heeft ze eigenlijk geen flauw idee van wat de gevolgen zijn. Heeft de VVD dan niet gewoon te vroeg getekend en te vroeg ingestemd met de stikstofbrief? Of heeft zij eigenlijk gewoon geen flauw idee van waar ze mee bezig is?

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

Volgens mij probeert deze coalitie om een zeven jaar lange stilstand in vergunningverlening los te trekken en dus te zorgen dat boeren weer kunnen ondernemen, verduurzamen en voldoen aan de AMvB Dierwaardige Veehouderij, die om stalaanpassingen vraagt. Wij willen er zo verder voor zorgen dat zij kunnen innoveren en dus bijvoorbeeld aan groengasverwerking kunnen gaan doen. Dat is gewoon keihard nodig. Stil blijven zitten en overal nee tegen zeggen gaat zeker niet helpen. Ik denk dus dat het heel verstandig is dat deze coalitie een stap naar voren zet en komt met een maatregelenpakket dat op een goede manier moet worden uitgewerkt. De vragen die ik daarover net heb gesteld, worden daarbij goed meegewogen, hoop ik.

De **voorzitter**:

Dan de eerste termijn van de heer Jansen.

De heer **Chris Jansen** (PVV):

Dank u wel, voorzitter. Onze boeren en tuinders willen gewoon voedsel produceren en op een eerlijke manier hun boterham verdienen. Maar ook nu wordt de agrarische sector weer bij de strot gegrepen met steeds meer regelzucht, stijgende lasten en zwabberbeleid. Dit zien we duidelijk terug bij de pachtprizen. In maar liefst dertien van de veertien gebieden zien we voor 2026 opnieuw een forse stijging van de pachtnormen. In het westen stijgt de rekennorm voor los land met maar liefst 23% naar €940 per hectare. Bij tuinland zien we een stijging van 13% naar €9.200 per hectare. Voor agrarische bedrijfsgebouwen komen daar nog eens prijsstijgingen bovenop van meer dan 5%. Echt krankzinnig!

Wat doet de overheid? Die stelt de herziening van de pachtwetgeving weer uit. Oorspronkelijk zou de herziening plaatsvinden in Q1 van dit jaar. Onze boeren wachten al jaren op langjarige pachtzekerheid, dus zonder doorgeslagen duurzaamheidseisen en zonder verplichte positieflijstjes of natuurland die na zes jaar eenzijdig kan worden opgezegd door terreinbeheerders. Mijn vraag is dan ook: wanneer stopt het kabinet met het uitmelken van de pachter en wanneer komt er een harde grens voor deze onbetaalbare pachtprizen?

Voorzitter. Het gaat vandaag over het verdienvermogen. De Kamer nam de motie-Van der Plas aan voor een verplichte verdienvermogenstoets. Er werd al aan gerefereerd door mevrouw Van der Plas zelf. Wat maakt het ministerie ervan? Een ambtelijk trucje. De toets wordt simpelweg geïntegreerd in het toch al bureaucratische Beleidskompas en de bedrijfseffectentoets. Totaal krankjorum.

Voor de PVV is één ding glashelder: nieuw beleid dat het verdienvermogen van onze boeren sloopt, moet direct de prullenbak in. Mijn vraag is: kan het kabinet garanderen dat er in ieder geval wel een keiharde vetoknop op verdienvermogen komt? Kunnen we dus ingrijpen als het helemaal fout loopt? Zie ook de evaluatie van het borgstellingskrediet. Het aantal aanvragen daalt niet, doordat de boeren geen geld hebben of doordat ze door vergunningonzekerheid en zwabberbeleid simpelweg niet meer durven te investeren. De bereidheid tot investeren is kapotgemaakt door de overheid zelf.

Ondertussen houdt het Rijk wel het inactieve Bureau Beheer Landbouwgronden in stand. Dit is al sinds 2019 gestopt met de kerntaken en alle gronden zijn verkocht. Toch

staat er nog steeds ruim 2,3 miljoen euro aan reserve op de balans, louter omdat het Rijk de optie voor eventuele toekomstige taken wil aanhouden. Mijn vraag is: waarom schrappen we dit soort peperdure slapende overheidsvehikels niet gewoon, het liefst vandaag nog?

De schapenhouderij. Uit het rapport blijkt een schrikbarend bedrijfseconomisch verlies van gemiddeld ruim 29 miljoen per jaar. Schapenboeren worden letterlijk van hun gronden verdreven door torenhoge pachtprizen en de concurrentie van melkveehouders die grond nodig hebben voor mestafzet. Stop met weggijken! Wanneer krijgen onze schapenboeren weer betaalbare ruimte op de graasgronden?

Ik las laatst nog iets over de hervorming van het VTH-stelsel: extra bureaucratie zorgt voor een aanzienlijke tijdsinvestering door ondernemers bij de vergunningen. Naar aanleiding van het advies van de commissie-Van Aartsen werkt het kabinet aan het wetsvoorstel versterking VTH-stelsel om de 29 omgevingsdiensten te versterken en te uniformeren. De PVV vindt dat vergunningverlening, toezicht en handhaving moeten zorgen voor een veilige leefomgeving, maar ook voor snelle, heldere en voorspelbare vergunningverlening aan ondernemers. Het mag zeker niet zorgen voor meer ambtenaren of nog meer vertragende regeldruk voor bedrijven. Graag een reactie hierop van het kabinet. Ik vraag dit overigens wetende dat het deels bij een andere bewindspersoon ligt.

Voorzitter, afsluitend. De PVV zegt: stop de bureaucratie, stop de doorgeslagen milieuregels en geef de boer zijn ondernemersvrijheid terug. Zo makkelijk kan het zijn.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank, meneer Jansen. Mevrouw Den Hollander voor een interruptie.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

De PVV is altijd heel goed in het benoemen van wat er allemaal niet goed gaat. Ik heb daarom al wel vaker aan de heer Jansen gevraagd: wat is dan wel een oplossing? Hoe denkt de heer Jansen dat we weer vergunningen in Nederland kunnen gaan verlenen als we niet samen met de boeren gaan kijken naar hoe je de drukfactoren kunt wegnemen?

De heer **Chris Jansen** (PVV):

In ieder geval niet op deze manier, dus niet met deze stikstofbrief en een coalitiepartij die geen flauw idee heeft van wat het effect is. Dat zeker niet. Wat wel kan helpen heeft de heer Flach volgens mij net heel duidelijk aangegeven. Zorg gewoon voor duidelijkheid en zorg dat je een andere richting op gaat. Geef meer ruimte aan de melkveehouderij, want dan zorg je er inderdaad voor dat uiteindelijk de vergunningverlening weer op gang kan komen.

Maar het hangt natuurlijk ook weer samen met het aantal Natura 2000-gebieden dat wij hebben. Nederland heeft, als altijd het beste jongetje van de klas, veel en veel te veel Natura 2000-gebieden opgegeven aan Brussel. Daar plukken we nu de wrange vruchten van, want wij zijn dus wel een van de landen waar het al jarenlang extreem verkeerd gaat. Er is geen enkele oplossing in zicht en ook de stikstofbrief van het kabinet biedt

geen kortetermijnoplossingen, anders dan: oké, we gaan konijnen uitzetten, want dan mag de Botlek weer wat doen.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Mevrouw Podt, het is aan u.

Mevrouw **Podt** (D66):

Voorzitter. Heel veel boeren laten al jaren zien waar ze toe in staat zijn: vooroplopen in duurzame, nieuwe bedrijfsvoering en nieuwe verdienmodellen door waarde toe te voegen. Maar zeker als we de komende tijd meer verwachten van mensen in verduurzaming, moeten we als overheid zorgen dat nieuwe verdienmodellen zo min mogelijk in de weg staan.

Voorzitter. In de stikstofbrief staat het al: het kabinet nodigt boeren uit om te verbreden, bijvoorbeeld met een zorgboerderij, een landwinkel of kinderopvang. Twee weken geleden was ik op zo'n locatie waar zorg voor ouderen met dementie en kinderopvang worden gecombineerd met een melkveehouderij. Ja, een verdienmodel, maar ook een plek waar verschillende maatschappelijke opgaven in één keer worden opgelost. En daar mag wat mij betreft de rode loper voor worden uitgerold. Kan de minister daarom met zijn VWS-collega en de zorgboerderijen eens kijken naar de administratieve problemen waar zij tegenaan lopen, zoals een zorgkantoor dat de melkveetak van een bedrijf meerekent in de jaarrekening, waardoor zorgboeren worden gekort? Ik weet dat dit eerder in kaart is gebracht, maar wat doet de minister hiermee?

Ook in de ruimtelijke ordening loopt de multifunctionele landbouw tegen gedoe aan. In Ouder-Amstel sprak ik een boer met een restaurant, dat volgens de gemeenten omgevingswettechnisch geen boerderij kon zijn. Is de minister het met mij eens dat alle overheidslagen aan de lat staan om te zorgen dat boeren door kunnen met hun multifunctionele bedrijf? De VNG schreef een behulpzame handleiding multifunctionele landbouw. Kan de minister zorgen dat alle gemeenten hiermee aan de slag gaan en in kaart brengen waar het wellicht soms nog misloopt?

Hetzelfde geldt voor biologische boeren. Zij lopen aan tegen hogere drempels. Bij subsidieregelingen staat men gangbaar 2-0 voor, doordat bijvoorbeeld een spuitmachine meer beloond wordt dan een mechanische onkruidbestrijder, terwijl die apparaten hetzelfde doel hebben. Ook zitten ze langer achter de computer met extra administratie, extra kosten en ingewikkelder mestboekhouding. Dat is dus extra tijd die ze niet in de stal staan. Wat gaat de minister hiertegen doen en welke adviezen neemt hij mee uit het rapport van Biohuis en Bionext?

Voorzitter. De keten. Een nieuw voedselsysteem bouwen we tenslotte samen. Soms neemt de keten die verantwoordelijkheid van harte op zich, maar we zagen recent ook voorbeelden van supermarkten die duurzame beloften juist terugdraaien. Ondertussen is het de bedoeling dat er begin 2027 duidelijke afspraken liggen met de keten over het belonen van duurzame initiatieven. Hoe staat het hiermee en hoe wordt gezorgd dat de ondergrens voor alle ketenpartners omhooggaat en dat de duurzame initiatieven die er al zijn, kunnen rekenen op langjarige zekerheid? De SER constateerde dat er voldoende juridische ruimte is om ketensamenwerking te stimuleren, maar supermarkten aarzelen vanwege de mededingingsregels. Hoe zorgt het kabinet ervoor dat supermarkten duidelijkheid krijgen over wat er kan en mag?

Voorzitter. Tot slot grond. Het komt in vrijwel ieder gesprek en natuurlijk ook in dit debat terug. De hoge grondprijzen houden iedereen gevangen, want intensief boeren levert meer op. Daardoor stijgt de grondprijs en moet je nog intensiever boeren om de verwachtingen waar te maken. Die cirkel moeten we volgens mij doorbreken en dat vraagt lef. Grond niet afwaarderen, maar herwaarderen! Een eerlijke waarde voor extensieve landbouw. Een gebied kan nu de functie "natuur" krijgen, maar geen functie voor extensieve of natuurinclusieve landbouw. Zou dat niet wat zijn?

D66 wil heel graag een doorbraak. Dat begint ermee dat je zorgt dat je grond kan herwaarderen door het andere functies te geven. Twee. Begin nu met wettelijke herverkaveling in een paar prioritaire gebieden, zoals de SER adviseert, en zorg dat er mensen zijn om dat uit te voeren. Drie. Breng grond in beweging en laat grond die vrijkomt bij stoppende boeren, eerst naar de groundbank gaan. Zo wordt de boer die stopt, de kans voor de boer die doorgaat. Vier. Geef jonge en extensieve boeren toegang tot langjarige pacht met een lagere pacht voor wie natuurinclusief boert. Is de staatssecretaris bereid om voor het einde van het jaar met een plan te komen, waarin deze grondpuzzel wordt gelegd?

Voorzitter. We hebben het samen te doen. Boeren staan niet in hun eentje, maar met alle overheden en de keten aan de lat voor goede duurzame verdienmodellen op alle vlakken.

Dank u wel.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

Een mooi verhaal. Ik herken ook veel punten in de inbreng. Het lijkt wel alsof we het zo hadden afgestemd, maar dat is echt niet zo. Ik heb een vraag over de groundbank. U zegt dat dat mooi is, want dan kan de grond van stoppende boeren beschikbaar komen voor boeren die door willen. Ik zeg het even in mijn eigen woorden. Maar vindt de fractie van D66 dan ook dat agrarische grond prioritair agrarische grond moet blijven voor doorgaande bedrijven?

Mevrouw **Podt** (D66):

Dat vind ik een heel goede vraag. Toevallig had ik het hier vandaag met een fractiegenoot over. In principe zou ik ja zeggen, maar ik denk dat het misschien wel wat lucht kan geven als we hier wat flexibeler mee om zouden gaan. Ik denk dat we allemaal zien dat er om verschillende dingen mogelijk te maken, verkaveld zal moeten worden in de komende tijd. Het zou dan wellicht kunnen helpen dat je ergens anders een gebied dat nu geen landbouwgrond is, wel landbouwgrond laat zijn en dat andere gronden ... Nou ja, in hoeverre dat mogelijk en logisch is, kan ik nu niet beoordelen, want ik ben daar niet van. Maar ik kan me voorstellen dat enige flexibiliteit in dat opzicht kan helpen.

De voorzitter:

Dank. Omdat er geen interrupties meer zijn, gaan we door met de termijn van mevrouw Bromet.

Mevrouw **Bromet** (PRO):

Dank u wel, voorzitter. Met het stikstofpakket zetten we eindelijk een stap naar extensivering, grondgebondenheid en een herinrichting van de zones rondom kwetsbare

natuur. Maar we mogen niet blind zijn voor de gevolgen die dat heeft voor de vraag naar grond. Het komt namelijk boven op de vele andere ambities die ruimte in beslag nemen. Er is bijna geen land in Europa waar de grond zo duur is, maar er is ook geen land waar het grondbeleid zo geliberaliseerd is als in Nederland en waar speculanten en grondbezitters zo worden gepamperd.

Onze partij, PRO, vindt dat moet worden gestuurd op het gebruik van grond, zodat die niet alleen bij de hoogste bieder terechtkomt. Nederlandse grond behoort tot de duurste van de wereld, soms vele malen duurder dan de grondprijs in andere Europese landen. Dat is op allerlei manieren heel nadelig voor Nederlandse boeren, bijvoorbeeld voor de concurrentiepositie van Nederlandse boeren ten opzichte van boeren in andere landen.

Bijzonder is dat de grondprijs enkele malen hoger is dan de landbouweconomische waarde, waardoor investeringen in de grond niet terugverdiend kunnen worden met grondgebonden landbouw. Het gevolg is dat boeren geforceerd worden om te investeren in intensivering. En het gevolg daarvan is weer dat boeren zich tot over hun nek in de schulden moeten steken en de natuur de prijs betaalt.

PRO vindt dat de maatschappelijk meest wenselijke landbouw in een gebied ook de meest aantrekkelijke moet zijn voor de boer, maar we zien nu nog dat hoge grondprijzen een sta-in-de-weg zijn voor verduurzaming. Daarom ageert PRO al sinds jaar en dag tegen belastingvrijstellingen die de prijzen van landbouwgrond alsmaar verder opstuwten, tot de absurde hoogte waar we nu mee te maken hebben. Wij pleiten daarom voor actieve grondpolitiek, waarmee we de grondmarkt helpen afkoelen en waarmee we ruimte geven aan boeren om een gezond bedrijf te runnen.

Twee groepen boeren kunnen daar dan van profiteren: jonge boeren en nieuwe boeren. Want voor deze groepen is het bijna onmogelijk om grond te verwerven of om na het aangaan van de benodigde schulden te kiezen voor duurzame bedrijfsvoering. Bovendien is het zo in Nederland dat je bijna alleen maar boer kunt worden als je vader een boer was. Namens PRO wil ik daarom de komende tijd concrete voorstellen gaan doen om meer grip te krijgen op de grondmarkt, opdat nieuwe en jonge boeren makkelijker een eigen bedrijf kunnen beginnen en kunnen verduurzamen. Ik ben blij met de toezegging van het CDA om dat samen met ons te doen. Ik hoop dat daar mooie plannen uit voortkomen. En met de VVD heb ik al eerder voorstellen gedaan voor verduurzaming van de pacht. Een vraag aan de staatssecretaris is dan ook: waar blijft die wet? Die zou namelijk gestoeld worden op deze initiatiefnota.

Tot slot, voorzitter, nog wat vragen over biologisch. Hoe staat het met de uitwerking van het versnellingsplan biologisch, dat op 26 juni met de stikstofbrief is meegestuurd? En hoe staat het met de ketenafspraken die de minister daarover wil maken? Ik hoor graag hoe het daarmee staat.

Vorig jaar heeft het ministerie via onder andere Biohuis en Bionext in kaart gebracht hoe bestaande regelingen aansluiten bij de biologische praktijk. Zij kwamen met een lijst aanbevelingen om die aansluiting te verbeteren. Neemt de minister die aanbevelingen over? En kan de minister toezeggen dat nieuwe regelingen worden getoetst op hoe ze aansluiten bij de biologische landbouwpraktijk.

De voorzitter:

Dank u wel. U heeft nog een interruptie van meneer Lohman.

De heer **Lohman** (CDA):

Mevrouw Bromet spreekt over jonge boeren en nieuwe boeren. Op zich ben ik het eens met haar analyse dat ook jonge mensen van buiten de sector boer willen worden. Maar hoeveel verwacht mevrouw Bromet daarvan? Hoe groot is die groep? Is dat nou een van de meest belangrijke zaken? En wat betekent het voor de bestaande boeren?

Mevrouw **Bromet** (PRO):

Eigenlijk vind ik het heel gek dat je geen boer kan worden als je wel boer wil worden. Dat kan niet in Nederland, omdat het zo'n kapitaalintensieve kwestie is. Het is ook schrijnend voor de boeren die wél een vader hadden die boer was: hun vader had het bedrijf nog zonder financiering overgenomen van zijn vader, maar als zij het bedrijf moeten overnemen, zitten ze tot hun nek in de schulden. In één generatie is daar dus een enorme schuldenlast bij gekomen. Dat lijkt me niet houdbaar voor de volgende generatie, die daarna weer komt. In principe geldt voor mensen die niet van een boerderij komen en die boer willen worden, dus eigenlijk hetzelfde als voor mensen met een vader die boer is: de grondprijs is zo hoog dat je daar geen bedrijf mee kan runnen. Daar moet dus iets aan gebeuren als we deze groepen boeren de kans willen geven. Waarom noemde ik de nieuwkomers? Ik was vorige week bij Land van Ons, in Wassenaar. Die grond wordt gekocht door mensen die dat belangrijk vinden. Dan wordt er een boer aangesteld. Deze boer is een zijinstromer, is hartstikke bevlogen en brengt ook heel veel innovatie en nieuwe ideeën in. Dat hebben we toch ook nodig? We willen toch niet een soort zittende klasse laten zitten waar die zit, waardoor we de deur dichtdoen voor mensen die het ook willen gaan doen?

De heer **Lohman** (CDA):

Een helder antwoord. Ik vind Land van Ons een heel mooi initiatief. Ik ken ook voorbeelden van nieuwe intreders in de agrarische sector. Ik vind het wel van belang om te benoemen dat het vaak een wisselwerking naar twee kanten is. Ik ken een voorbeeld in de buurt van Nijmegen, waarbij een stel heel enthousiast met regeneratieve landbouw aan de slag ging en juist door de gangbare boer heel veel heeft geleerd van wat het nou betekent om echt een duurzaam bedrijf op te zetten. Mijn oproep is dus eigenlijk om te proberen om niet in hokjes te denken van nieuwe, jonge boeren en bestaande boeren. We zouden er wat aan hebben als die uitwisseling goed wordt, want innovatie komt niet alleen van nieuwe en jonge boeren. Is mevrouw Bromet dat met mij eens?

Mevrouw **Bromet** (PRO):

Dat was juist het punt van die boer die ik sprak, die zijinstromer. Hij zei dat er juist een aantal regelingen voor jonge boeren zijn. Die heb ik niet bedacht; die zijn er gewoon en daar wordt gretig gebruik van gemaakt, maar hij kon daar geen gebruik van maken. Dat vond hij onrechtvaardig en daar kon ik heel goed in komen.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Meneer Grinwis.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Voorzitter, dank. Als je aan het eind van de rij zit, is het voordeel altijd dat er al heel veel is gezegd, ook veel wijze dingen. Ik heb alles dus maar opzijgelegd en ik dacht: wat ga ik nog eens zeggen?

De **voorzitter**:

Of u gaat niks meer zeggen.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Nee, voorzitter, ik ga nog wel wat zeggen, ondanks de suggestie om dat niet te doen. Grond is namelijk misschien het fundamenteelste thema in de hele landbouw, maar daar hebben we het eigenlijk nooit over. Ik kon geen eerder debat met deze titel vinden: verdienvermogen en grondbeleid. Onwillekeurig dacht ik in de voorbereiding — want ik heb dit natuurlijk wel voorbereid — terug aan het mooie eiland waar ik vandaan kom. Ik had het voorbeeld in gedachte van jonge agrariërs die wat grond proberen bij te kopen om het bedrijf meer toekomst te geven. Je informeert dan eens voorzichtig vanaf welke prijs het zinvol is om in te schrijven op een stukje grond dat beschikbaar komt na zoveel jaren totale immobiliteit op zo'n grondmarkt. Je schrikt je een hartverzakking als je dan hoort vanaf welke prijs dat eigenlijk zinvol is. Een paar jaar geleden was €80.000 in een verziltend gebied nog een reële prijs voor een hectare, maar nu kun je het met dat bedrag gewoon schudden; vergeet het maar! Je moet nu minimaal bieden vanaf het dubbele, €160.000 voor een hectare. Deze jonge agrariër keerde dus huiswaarts zonder grond, zonder grond voor bestaan.

Hier zijn een paar redenen voor aan te wijzen. Eén reden noemde ik al in een interruptie: steeds intensievere teelten met hogere opbrengsten en een hoger verdienvermogen. De bollen kwamen al langs, maar er is in ieder geval een steeds intensievere akkerbouw of er worden door bollentelers en akkerbouwers gewassen geteeld die een traditioneel teeltplan eigenlijk een beetje wegdrukken en daarmee ook de kans voor een agrariër om op die manier boer te blijven wegdrukken. Dat is de ene kant; dat is een langjarige ontwikkeling die al langer aan de gang is.

De tweede reden is de overheid zelf, want door wie werd de grondmarkt op de kop van het eiland vooral verstoord? Door de provincie Zuid-Holland, die voor verschrikkelijk veel geld per hectare een boerderij had opgekocht. Dat had de hele grondmarkt daar versjteerd. Dat had er alles mee te maken dat de provincie grond moest opkomen omdat er een en-en-enopgave lag. Daarom vraag ik de minister bij dezen hoe het eigenlijk staat met de uitvoering van mijn motie op stuk nr. 396 (35334), met als verzoek aan de regering om de juridische en ecologische mogelijkheden in kaart te brengen om natuurgebieden in het kader van het Natuurnetwerk Nederland te realiseren met behoud van de agrarische bestemming en te bezien welke rol agrarisch natuurbeheer kan vervullen bij de realisatie van het Natuurnetwerk. Die motie is heel breed door de Kamer gesteund en legt de vinger precies bij een van de grandoorzaken, namelijk het feit dat de overheid als opkopende partij voor natuur de grondprijs overal opjaagt, terwijl de agrariërs die daar al zitten, natuurbeheer daar minstens net zo goed vorm hadden kunnen geven zonder dat die grondprijs was opgejaagd. Nou, dat is alvast een concrete vraag.

Vervolgens is er de sturingsvraag. Wat is de visie van de minister en de staatssecretaris daarop? We doen dat nu vaak via milieuregels. Die leggen we dan vast in het zoveelste nummer van het actieprogramma Nitraatrichtlijn. We zitten nu al een tijdje te wachten op het achtste. Dan draaien we weer aan de knop van de gebruiksnormen. De facto duwen we dan teelten eruit, maar wel met zoveel collateral damage dat andere teelten ook niet meer mogelijk zijn. Dan gaan we het met middelvoorschriften nog moeilijker maken;

denk aan die rooivoorschriften van 1 oktober voor aardappels op zand en löss. Is dat nog wel de verstandigste methode? Moeten we niet ook ruimtelijke keuzes durven maken en moeten we niet ook de mogelijkheden van de Omgevingswet benutten, gelet op deze ontwikkeling, bijvoorbeeld van de lelieteelt in de afgelopen tien à vijftien jaar of van de bollenteelt in een bepaald gebied? De Rli wijst daar ook op. Welke visie en reactie hebben de minister en de staatssecretaris daarop?

De subsidies zijn natuurlijk een ander sturingsmiddel. De eco-regeling ziet er het ene jaar zo uit en het volgende jaar zo. Daar kun je geen stabiel bedrijfsmodel op bouwen. Hoe ga je het subsidie-instrumentarium dat je met het behulp van het gemeenschappelijk landbouwbeleid hebt zo inrichten dat je daar echt op kan bouwen en dat je daar ook langjarig een beter grondgebruik mee stimuleert in plaats van dat de agrariër gewoon blind achter een subsidie aan moet lopen? Het ene jaar gaat het om eiwitrijke gewassen en het andere jaar is het weer een ander gewas. Dat maakt geen stabiel bedrijfsmodel mogelijk.

De **voorzitter**:

Meneer Grinwis, rondt u af?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Ben ik daarmee al aan de vier minuten?

De **voorzitter**:

Ja, ruimschoots, ongeveer net zoveel buiten de vier minuten als ...

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

De rest? Dat scheelt alweer.

De **voorzitter**:

Nee, nee, nee. Net zoveel als vanmorgen.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Ja, dit is inderdaad het tweede debat dat ik onder uw leiding mag voeren. Wat zegt dat over mij en wat zegt dat over u? U bent in ieder geval heel coulant. Mijn laatste vraag is gewoon waar de pachtwetgeving blijft. Die wordt al jarenlang aangekondigd, door minister Adema, door minister Wiersma, maar die is er nog steeds niet en wordt steeds uitgesteld. Dat kan toch niet?

De rest doen we dan met interrupties, voorzitter.

De **voorzitter**:

Dank u wel. O, er is toch een interruptie.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

De heer Grinwis begon over het achtste actieprogramma, maar de heer Grinwis heeft natuurlijk zelf voor die vertraging gezorgd met een motie die opriep om te wachten met het verder brengen van dat actieprogramma tot het nieuwe kabinet was aangetreden. Alles lag namelijk al klaar; het had gewoon gekund. Het achtste actieprogramma gaf ook gewoon ruimte voor maatwerk. Er zaten voor boeren echt niet allemaal leuke dingen in, maar daarin was voor boeren wel geregeld dat daar waar het goed gaat, ook maatwerk

toegepast kon worden en dat er geen generieke maatregelen kwamen. Nu zegt de heer Grinwis dat we al zo lang zitten te wachten op het achtste actieprogramma. Vindt hij dat dan niet een beetje gek? Want dat had er gewoon allang kunnen zijn.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Volgens mij geeft mevrouw Van der Plas mij te veel eer. Het kwam eerder door de competentie van het vorige kabinet, hoe competent dat was, dat het actieprogramma niet naar ons toe was gestuurd. Er was een groot conflict in dat kabinet. Dat weet deze minister en dat weet collega Van der Plas heel goed. Er was een conflict tussen de bewindspersonen van IenW en de bewindspersonen van LVVN. Ze kwamen er samen niet uit. Dat is één. Dit leidt tot consternatie, voorzitter, maar dit zijn de feiten. Twee: in dat achtste actieprogramma stonden enorm scherpe gebruiksnormen voor het zand- en lössgebied. Daar ging mijn vraag over: hoelang ga je door op dat spoor van het steeds verder aanschroeven van de gebruiksnormen, waarmee je ook gewassen raakt die je misschien wél wil hebben? Mijn vraag was of je moet blijven sturen via die milieueisen of dat je soms ook een ruimtelijke keus moet durven maken. Mijn vraag aan deze minister en deze staatssecretaris was wat hun visie daarop is. Ten derde: in die motie stond ook dat het doelsturingsdeel wel moest doorgaan en dat akkerbouwers dit najaar moesten kunnen beginnen met het meten van de nutriëntenvoorraad in hun bodem. Ik ben heel benieuwd of dat inderdaad dit najaar kan beginnen; dat is ook een vraag aan de minister. Het ligt dus iets genuanceerder, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Ik heb geen interrupties meer, dus ...

De **voorzitter**:

Dat heeft u goed geteld. We gaan schorsen. O, mevrouw Den Hollander heeft nog een interruptie.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

Ja, ik heb heel zuinig gedaan, met drie keer één interruptie. Mijn vierde interruptie is voor de heer Grinwis en gaat over de ruimtelijke keuzes. Ziet de heer Grinwis een nieuwe Dienst Landelijk Gebied voor zich om die ruimtelijke keuzes te gaan steunen via herverkaveling et cetera? Denkt hij bijvoorbeeld ook aan een agrarische hoofdstructuur of een dergelijke vorm?

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Dank voor deze vraag. Ik wil niet flauw doen naar mevrouw Den Hollander, want zij was daar niet bij, maar het was natuurlijk de VVD die de Dienst Landelijk Gebied heeft afgeschaft. Dat de VVD deze fout nu zou willen herstellen, klinkt mij als muziek in de oren. Ik denk namelijk dat we daarmee destijds ook de noodzakelijke uitvoeringskracht in het landelijk gebied hebben afgeschaft. We kunnen als Rijksoverheid bijna helemaal niks meer. Daarom hangt bij de stikstofbrief van 26 juni een grote vraag boven de tafel: je kunt wel mooi zoveel kantjes volschrijven met allemaal mooie maatregelen, maar wie voert dit straks uit en hoe doe je dat zonder grond? Want als je geen grondmotortje in beweging kunt zetten, is het alleen maar een praatje voor de vaak; dan is het theoretisch geneuzel in Den Haag en dan gebeurt er helemaal niks. Dus ja, hoe je het ook noemt, "Dienst Landelijk Gebied", "Nieuwe Dienst Landelijk Gebied", "Productschap 2.0" of whatever, het is evident dat we uitvoeringskracht nodig hebben met vermogen om op grond te sturen en met grond te spelen. Anders komt die brief van 26 juni geen

centimeter verder, nog los van alle aanpassingen van die brief die nodig zijn.

De voorzitter:

Dank. We gaan nu wel echt schorsen, namelijk tot 16.35 uur.

De vergadering wordt van 16.20 uur tot 16.41 uur geschorst.

De voorzitter:

We hebben de bewindspersonen in the house, maar nog niet alle Kamerleden. Omdat het allang 16.35 uur is geweest, gaan we wel gewoon beginnen met de beantwoording van de zijde van het kabinet.

Ik herinner u nog wel even aan de eerdere huishoudelijke mededeling dat we nu wel de 30 seconderegels doen. Meer dan 30 seconden interrumpen telt dus als een dubbele interruptie en daaronder is ie gratis. Het is nu 16.45 uur en we hebben tot 18.00 uur de tijd. Omdat er toch wel aardig wat vragen zijn gesteld, is dat misschien wat krap. Maar ik denk dat iedereen aan deze tafel zijn best gaat doen om 18.00 uur te halen. Dat zou fijn zijn.

Minister Van Essen:

Voorzitter, u wilt altijd heel graag weten welke blokjes er zijn. Ik zal heel kort inleidend wat zeggen. Daarna heb ik een blokje regeldruk voor bioboeren en verdienvermogen, gevolgd door een blokje markt en keten. Tot slot heb ik een blokje opgaven land- en tuinbouw. Dat zijn meer de "diverse vragen". Het zijn dus drie blokjes.

Staatssecretaris Erkens:

Voorzitter, ik hoor dat u ook wilt weten wat mijn blokjes zijn. Dat zijn er ook drie. Omdat wij alles mooi onderling verdelen, is mijn eerste blokje ook economie en verdienvermogen. Als u zich afvraagt waarom het antwoord op een vraag niet bij de minister zit, dan zit ie dus bij mij. Ik heb verder een blokje pacht en een blokje grondbeleid.

De voorzitter:

Dank u wel. Ik heb trouwens ook nog even ... Nee, dat heb ik niet gedaan, want de griffier heeft opgezocht aan wie wij het debat van vandaag te danken hebben. Het verzoek voor dit debat betrof een debat over een kennisthema en stamt al uit 2022. We hebben dit onder anderen te danken aan Tjeerd de Groot en onze Kamervoorzitter, de heer Van Campen. Dan weet u dat allen ook weer. Als u ze in de wandelgangen tegenkomt, kunt u ze bedanken voor deze mooie middag!

Minister Van Essen:

En vier jaar later zitten wij dus hier.

Voorzitter. Het is mijn overtuiging dat we alleen samen kunnen zorgen voor een sterke en duurzame land- en tuinbouwsector. Het werd net al gezegd: ketenpartijen, maar ook consumenten, spelen een essentiële rol bij het versterken van het verdienvermogen. Boeren en tuinders reageren op de vraag die door consumenten en ketenpartijen wordt bepaald. Door de afzet van duurzaam voedsel te vergroten moeten ketenpartijen in toenemende mate bijdragen aan de beloning voor de inspanningen op het erf. Zoals aangekondigd in de Kamerbrief van 26 juni kijk ik parallel hieraan naar wettelijke

maatregelen om een eerlijke verdeling van kosten en opbrengsten in de keten te borgen. Behalve naar het verdienvermogen kijken we daarbij ook naar verdienmodellen.

Ik hoorde uw Kamer ook over multifunctionele landbouw, of nevenactiviteiten in de bedrijfsvoering, wat dat is zoals ik het ken. Dat biedt wat mij betreft boeren en tuinders kansen om hun verdienvermogen te versterken. Nieuwe economische dragers op het platteland zijn daarbij essentieel. Dat draagt bij aan het inkomen en versterkt ook de band tussen stad en platteland. Belemmeringen moeten weggenomen worden, zodat boeren deze kansen optimaal kunnen benutten.

De overname van het ouderlijke bedrijf is voor veel jonge boeren een spannende en uitdagende periode. Daar komt heel wat bij kijken en daarom wil ik jonge boeren ondersteunen om duurzaam en rendabel te ondernemen, en zo voor henzelf en hun omgeving economische en maatschappelijke waarde te creëren. Dat betekent niet alleen financiële ondersteuning, maar ook het creëren van ruimte voor innovatie en het bieden van een langetermijnperspectief. Met het versterken van het verdienvermogen zorg ik ervoor dat de land- en tuinbouw een aantrekkelijke en rendabele sector blijft voor huidige en toekomstige generaties.

Ik ga over naar het blokje dat daarbij hoort en ik begin dan met de regeldruk voor biologische boeren. De eerste vraag van de heer Flach in dat verband was hoe we omgaan met het RVO-rapport iedere boer telt. Ik wil mijn waardering uitspreken voor dit rapport van de RVO. De RVO heeft in antwoord op een brief van Caring Farmers goed gekeken hoe ze haar dienstverlening kan verbeteren door belemmeringen in een aantal praktijkvoorbeelden onder de loep te nemen. Ik zie ook overeenkomsten met het rapport van Biohuis, waar een aantal keer naar verwezen is. Er is daarom alle reden om de aanknopingspunten voor vermindering van de administratieve lasten serieus te onderzoeken, en dat is ook waar het kabinet vol op inzet.

Ook mevrouw Podt vroeg naar de regeldruk voor biologische boeren. Biologische en andere extensieve boeren zijn koplopers en laten zien hoe je met minder input een goede boterham kunt verdienen. Ik vind het belangrijk dat onnodige drempels zo veel mogelijk weggenomen worden. Biologische boeren moeten evenwel voldoen aan de regels van de Europese verordening. Die is streng en kent gedetailleerde voorschriften, maar dat is nodig om dat biologische keurmerk en ook consumenten vertrouwen te geven. En daar sta ik achter.

Waar dat kan, zet ik in op het voorkomen van extra administratieve lasten uit andere regelgeving en regelingen. Zo is een aantal conditionaliteiten, zoals we dat noemen, in het GLB niet meer van toepassing op biologische boeren. Dat vergt een inspanning in Brussel, maar ook in Nederland kunnen we zelf aan de slag. Ik wil dat de gecombineerde aanvraag van de RVO beter aansluit bij kleine boeren en bij extensieve praktijken, bijvoorbeeld met passende gewaskeuzes. En ook wil ik de certificeringskosten van Skal verlagen. Daar heb ik overigens al eerder met enkelen van u over gesproken, want ook dit draagt bij aan verlichting van de lasten. De geleerde lessen uit de rapporten, die zijn aangehaald, zijn belangrijk voor het opstellen van nieuwe regelingen en ook voor het nieuwe GLB. Ik wil de biologische sector nadrukkelijk betrekken bij het opstellen van die nieuwe regeling.

Ook mevrouw Bromet vroeg naar de regeldruk bij biologische boeren en of ik de

aanbevelingen wil overnemen van Biohuis en Bionext over het verbeteren van de aansluiting van regelingen op de biologische praktijk. Ik wil ook mijn waardering uitspreken voor dit goed uitgewerkte rapport van deze twee partners. Veel van die aanbevelingen kan ik overnemen of zijn al in de praktijk gebracht, neem bijvoorbeeld kennisdeling via demonstratiebedrijven of het onderzoeken van de proportionaliteit van regelingen voor biologische boeren. Ook is de perceelregistratieapplicatie in gebruik genomen, waarmee gegevens van percelen en teelten tussen de RVO en Skal uitgewisseld kunnen worden. Ook dat vermindert de lasten voor de inspecteur en uiteindelijk ook voor de boer.

Verder wil ik biologische en extensieve boeren meer betrekken bij het opstellen van nieuwe regelingen en wil ik boeren tegemoetkomen met een oplossing voor een deel van de certificeringskosten. Een aantal aanbevelingen loopt op de muziek vooruit en dat betreft dan vooral aanbevelingen die zich richten op het GLB. Ik zet me in voor vereenvoudiging van controles. Ook in de huidige periode is dit gelukt, want er zijn geen extra controles voor biologische boeren onder het GLB. Ik denk dan bijvoorbeeld aan de hectaresteuconditionaliteiten. De besluitvorming over het geheel volgt later en daar kan ik nu nog niet op vooruitlopen.

Mevrouw Bromet vroeg of ik kan toezeggen dat nieuwe regelingen die worden uitgewerkt, worden getoetst op aansluiting op de biologische praktijk. Ja, dat kan ik toezeggen. We doen dat daar waar dat relevant is.

Mevrouw Den Hollander had een vraag over het trappetje van Remkes en bedrijven die willen omschakelen naar multifunctionele landbouw. Ondersteunen we die bedrijven? Ik zie de inzet op nevenfuncties als een van de ontwikkelpaden waarlangs ondernemerschap zich kan ontwikkelen. Daar hebben we volgens mij ook in het debat van 26 juni van gedachten over gewisseld. Daarbij zijn intrinsieke motivatie van de ondernemer en de unieke eigenschappen van zowel het gebied als het bedrijf wat mij betreft de belangrijkste voorwaarden voor succes.

Ruimte voor ondernemerschap vraagt dat die randvoorwaarden op orde zijn. De sector zelf geeft aan dat de ervaren regeldruk de meeste aandacht verdient. Daarom zet ik mij in voor het verminderen van de regeldruk voor de sector, maar ook voor de ruimtelijke regelgeving, want er moet ruimte ontstaan voor ondernemerschap en verdienvermogen.

Nog een vraag van mevrouw Den Hollander over hetzelfde thema, namelijk of we met een programma multifunctionele landbouw komen. Verbreding van de landbouw is een van de routes die agrarische ondernemers volgen om te investeren in dat verdienvermogen. Dat ondernemers daar succesvol in zijn, zien we allemaal, denk ik. Dat blijkt ook uit de groei van de omzet uit multifunctionele landbouw en de professionalisering van de sector in de afgelopen jaren. Ook op andere terreinen laten ondernemers zien dat ze succesvol kunnen omschakelen. Ik wil die ontwikkeling in samenhang bekijken en ik wil dus niet voor ieder thema een apart programma ontwikkelen.

Wel wil ik bekijken waar in het bestaande instrumentarium opties zitten om ondernemerschap, waaronder die multifunctionele landbouw, te stimuleren en blijf ik inzetten op het verlichten van de regeldruk. Daarnaast vind ik ook de gesprekken met medeoverheden heel belangrijk, omdat zij vaak over het instrumentarium beschikken,

iets wat ik ook in mijn vorige functies heb mogen merken, om het mogelijk of onmogelijk te maken. Dat vraagt dus dat alle overheden hierop meesturen.

De heer Flach vroeg ook naar de multifunctionele landbouw en de zorglandbouw. De vraag was of ik het voor een groep van 1.000 zorgboerderijen kan opnemen. Hij vroeg dat in verband met de tijd die zij spenderen aan administratie. Hij wilde verder weten of ik dat samen met mijn collega Hermans wil doen. Ik zie die hoge regeldruk in de zorglandbouw en ik heb uw Kamer dit jaar ook geïnformeerd over de knelpunten die ik met de minister van VWS heb geïnventariseerd.

Op een multifunctioneel bedrijf, waar landbouw en zorg samenkomen, zal administratie helaas wel een pijnpunt blijven. Dat kunnen we namelijk niet geheel wegnemen. Maar ik zal de bestaande en nieuwe signalen die bij mij binnenkomen, wel altijd blijven bespreken en blijven delen met mijn collega Hermans, want uiteindelijk vraagt het verdienenmodel ook dat ondernemers gemakkelijk kunnen omschakelen en ook kunnen werken met multifunctionele landbouw.

Mevrouw Podt vroeg of ik met de zorgboerderijen zou kunnen kijken naar de administratieve problemen waar zij tegenaan lopen. Ze vroeg in dat verband naar een zorgkantoor en een melkveetak, waardoor zorgboeren worden gekort. Ik denk dat dat meer in de jaarrekening zat. Zoals gezegd leveren dit soort nevenactiviteiten echt een heel belangrijke bijdrage aan de maatschappij en aan het verdienvermogen. Ik zie ook die hogeregeldrukervaring in de zorglandbouw, maar niet alleen daar, ook in de kinderopvang. Ik heb uw Kamer daar dit jaar over geïnformeerd. Bij een multifunctioneel bedrijf, waar kinderopvang en zorglandbouw samenkomen, kan ik, zoals ik net heb gezegd, dat pijnpunt niet helemaal wegnemen. Maar de problematiek waar mevrouw Podt naar vraagt, verwijst wel naar de jaarverantwoording zorg. Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft onderzocht of verantwoording over enkel die collectieve middelen mogelijk is, maar dat stuit op uitvoeringsproblematiek. Dat is niet wenselijk. Ik heb net in antwoord op een vraag van de heer Flach tegelijkertijd gezegd dat ik bestaande en nieuwe signalen wel zal blijven delen met mijn collega. Ik zal ook vragen om waar mogelijk actie te ondernemen.

Mevrouw Podt vroeg naar de handleiding multifunctionele landbouw van de VNG. Wil ik ervoor zorgen dat alle gemeenten daarmee aan de slag gaan? Ik zei net al dat gemeenten een belangrijk gesprekspartner zijn voor multifunctionele landbouw. Zij gaan heel vaak over de passende bestemming hiervoor. De knelpunten zijn meermaals onderzocht en dat blijkt ook uit het onderzoek van Berenschot en BügelHajema, dat in het voorjaar met de Kamer is gedeeld. Ik kan niet in de bevoegdheid van de gemeenten treden om hun beleid voor ruimtelijke ordening vorm te geven, maar ik kan wel, zoals gevraagd, het onderzoek en de bijbehorende praatplaat verder verspreiden. Ik heb aan de VNG aangeboden dat te doen. Het is daardoor verspreid in gemeenten en in de achterban uitgezet. Zo creëren we dus samen met de medeoverheden steeds meer ruimte voor ondernemerschap. Ik zie ook in de aanbiedingen die ik krijg van medeoverheden om de uitvoeringskracht te versterken, dat ze juist hun ruimtelijke instrumentarium als een belangrijk instrument zien om de transities in het landelijke gebied mogelijk te maken.

Mevrouw Van der Plas vroeg naar de gevolgen van het integrale beleid voor inkomen, financierbaarheid en bedrijfscontinuïteit. Dat gaat over het stikstofpakket en de

Natuurherstelverordening. Mevrouw Van der Plas somde allerlei zaken op die er of al zijn of er nog aankomen. Kunnen we die laten doorrekenen? Het is belangrijk voldoende oog te hebben voor de impact — dat erken ik ook — op de inkomens, het verdienvermogen en het ontwikkelperspectief voor boerenbedrijven. Daarom probeer ik in de vormgeving van het beleid de verschillende opgaves zo veel mogelijk te laten meekoppelen om stapeling van lasten te vermijden. Daarom hebben we de WUR, bij het bekendmaken van het stikstofpakket, gevraagd om een reflectie te geven op de sociaal-economische impact van het maatregelenpakket landbouw, natuur en stikstof. Ik heb daarbij nadrukkelijk aandacht gevraagd voor de stapeling van beleid. Mevrouw Van der Plas gaf daar zelf ook al een heel lijstje voorbeelden van.

De heer Jansen vroeg naar de schapensector: wanneer krijgen we weer ruimte voor de schapenhouder? Ik ben het met de heer Jansen eens dat schapen een bijzondere rol en een publieke waarde hebben, zeker op het gebied van natuur- en landschapsbeheer. Denk ook aan de inzet op heide, op dijken en in natuurgebieden. Er heeft onder leiding van aanjager Bart Krol een traject gelopen dat heeft geresulteerd in het actieplan Kracht van de Kudde. Volgens mij verwees de SGP daar ook naar. Met de acties in het actieplan wordt gewerkt aan een verbetering van het toekomstperspectief van schapenhouders.

Ik stap gelijk over naar de vraag van de heer Flach wat we dan concreet gaan doen. Ik ondersteun de Ketenorganisatie Schapenhouderij Nederland financieel. Ik vind het heel mooi wat ze op papier hebben weten te zetten, overigens ook met ondersteuning van de verkenner en van LVVN. Ik denk dat de sector nu met de betrokken partijen die acties verder kan brengen, zeker als wij daar financieel aan bijdragen. Daarnaast komen een aantal punten uit hun Kracht van de Kudde ook terug in trajecten waar al aan gewerkt wordt, zoals de herziening van pachtregelgeving en de zoneringsaanpak. Op het eerste zal mijn collega zo ingaan.

Dan de vraag over de verdienvermogenstoets. Daarover hebben meerderen van u een vraag gesteld. Het gaat bij de verdienvermogenstoets niet alleen om een beleidsproces, maar juist ook om het streven aan de voorkant inzichtelijk te maken wat de gevolgen zijn van het beleid voor het verdienvermogen. Daarbij hebben we ook aandacht voor mogelijke compenserende of mitigerende maatregelen, die ook onderdeel worden van de verdere uitwerking van het beleid.

Het is inderdaad belangrijk dat het inzichtelijk is en wordt gemaakt voor de Kamer. Ik begrijp de wens van de BBB dan ook. Bij wetgevingstrajecten worden de uitkomsten van het Beleidskompas bij de internetconsultatie bekendgemaakt. Dat gebeurt dus niet alleen intern. En bij grotere beleidstrajecten kijken we waar nodig ook breder naar de economische gevolgen. De Kamer wordt daarover apart geïnformeerd, bijvoorbeeld in de reflectie van Wageningen op de sociaal-economische en bedrijfseconomische onderdelen. Dat rapport verwachten we eind deze maand en we zullen dat rapport daarna snel naar de Kamer sturen.

De vraag van de heer Flach van de SGP over de stapeling van regels. Ik denk dat ik die vraag al enigszins heb beantwoord. Als uit een van onze toetsen blijkt dat de financierbaarheid van investeringen of de stapeling van regels extra aandacht vragen, wordt daar aanvullend naar gekeken. Daarnaast wordt ook binnen de bestaande bedrijfseffectentoets apart gekeken naar de effecten van onder andere de regeldruk op

bijvoorbeeld innovatie.

Dan een andere vraag over verdienvermogen en bedrijfsvermogen in relatie tot grondgebondenheid en de emissienorm: kan de minister toezeggen dat het integraal wordt opgepakt? Dat kan ik toezeggen. Deze toetsen zijn onderdeel van alle nieuwe regels die het Rijk invoert. Deze toetsen worden daarom ook opgesteld voor de regels in het stikstofpakket en de zaken waar de heer Flach naar vroeg. Bij grotere beleidstrajecten kijken we waar nodig ook breder naar de economische gevolgen. Voor de stikstofplannen is dus aan de Wageningen Universiteit gevraagd om dat te doen. U ontvangt de uitkomsten hiervan spoedig.

De PVV vroeg om een vetoknop voor verdienvermogen. De verdienvermogenstoets heeft geen vetoknop. De toets is bedoeld om de gevolgen voor ondernemers inzichtelijk te maken, zodat deze kunnen worden meegewogen in de besluitvorming, zowel bij ons als bij u. Als uit de toets blijkt dat het verdienvermogen ernstig onder druk komt te staan, kan dat aanleiding zijn om het beleid aan te passen of om aanvullende maatregelen te treffen.

Dan kom ik nu bij het kopje markt en keten, voorzitter.

De **voorzitter**:

Dan laten we nu even een break in voor alle interrupties. Ik begin bij mevrouw Podt.

Mevrouw **Podt** (D66):

De minister zegt dat hij niet in de bevoegdheid van gemeenten wil treden. Dat begrijp ik natuurlijk heel goed, maar mijn concrete gevoel was gewoon een beetje: "Ik kom nu veel ondernemers tegen, die denk ik heel zinnige dingen aan het doen zijn, maar waar de gemeente toch wel aarzelend is om het ruimte te geven." Ik kan me natuurlijk voorstellen dat de minister daarop niet kan ingrijpen. Maar inderdaad, hij kan wel dat goede gesprek aangaan met gemeenten. We staan immers als gezamenlijke overheid aan de lat om het deze ondernemers zo gemakkelijk mogelijk te maken om hun bedrijf te verbreden. Dat is ook heel graag wat ik van de minister wil horen.

Minister **Van Essen**:

Die inspanning lever ik natuurlijk. Een aantal gemeenten heeft mij samen met het IPO en de VNG een document aangeboden over uitvoeringskracht, hun ruimtelijke instrumentarium voor nevenverdiensten en nieuwe economische dragers voor het platteland. Ze willen dat mogelijk maken en ze doen dat eigenlijk ook in de aanbieding. Ik ben er heel blij mee dat een aantal gemeenten al zover is. Jan Pieter van der Schans heeft mij dat namens de VNG aangeboden. Wanneer ik ergens in een gebied zit om over gebiedsprocessen te praten of over alternatieve verdienmodellen voor boeren, dan zal ik dit blijven benadrukken. Dan treed ik niet in andermans bevoegdheden, maar laat ik wel het belang hiervan zien. Gemeenten hebben hiermee gewoon de sleutel in handen om agrariërs aan een goed verdienvermogen te helpen. Ik heb daar overigens ook al mooie voorbeelden van gezien.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

Ik wil daar even op doorgaan. Wij hebben daarover een vraag gesteld en de minister antwoordt dan dat hij een nationaal programma niet ziet zitten. Ik kan me daar wel wat bij voorstellen, maar volledige vrijheid voor gemeenten en iedere gemeenten zijn eigen

beleid laten maken, is ook niet altijd heel zinvol. Zou de minister daarom willen gaan werken aan een afwegingskader dat bij alle gemeenten kan worden neergelegd? Daarin moeten dan natuurlijk ook de maatschappelijke effecten worden meegewogen.

Minister Van Essen:

Ik vind het heel belangrijk wat mevrouw Den Hollander aangaf, namelijk dat we het belang hiervan en de mooie kansen die het ondernemers biedt, in de etalage zetten. Maar net zoals ik mevrouw Podt antwoordde: ik moet met gemeenten en andere partijen afspraken maken over uitvoeringskracht. Er zit bijvoorbeeld 100 miljoen in het pakket voor stikstof, natuur en landbouw. Ik wil wel de vraag van mevrouw Den Hollander zo vertalen dat we dit eraan vasthaken als we geld beschikbaar stellen voor uitvoeringskracht en om met boeren in een bepaald gebied aan de slag te gaan. We kunnen dan kijken hoe we met gemeenten en andere overheden de mogelijkheden die dit biedt, verder kunnen versterken. Dan is het dus geen nationaal programma, maar ik wil het desondanks wel verder brengen in het programma dat ik met gemeenten en provincies maak voor uitvoeringskracht.

Mevrouw Den Hollander (VVD):

Ik vroeg eigenlijk niet om geld. Ik weet dat bijvoorbeeld de gemeente Hoeksche Waard een heel mooi afwegingskader heeft liggen. Die geven gewoon een puntenaantal aan de maatschappelijke meerwaarde. Heel veel gemeenten kijken echt nog vooral naar ruimtelijk: past het in de omgevingsvisie en wat is de ruimtelijke kwaliteit? Ga daarom, zou ik willen zeggen, vooral ook aan de slag met wat er al ligt en probeer dat verder uit te rollen. Is de minister daartoe bereid?

Minister Van Essen:

Misschien zijn voorbeelden van afwegingskaders die in de praktijk goed werken en die ook andere kunnen inspireren een goede aanvulling op de handreiking van de VNG. Wellicht kunnen we het dan ook in een update van die handreiking in de etalage zetten. We werken dan niet aan een nationaal programma, maar we zetten dan wel die goede voorbeelden vergaand in de etalage, zodat andere gemeenten die kunnen gebruiken. Ik hoop daarmee de vraag van mevrouw Den Hollander te hebben beantwoord.

De heer Lohman (CDA):

De minister spreekt over multifunctionele landbouw en dat is heel mooi. Het is dan ook geen niche meer, want 40% van de boerenbedrijven doet aan multifunctionele landbouw. Maar multifunctionele landbouw heet zo, omdat er dan verschillende dingen op een boerenbedrijf spelen. Maar vaak is de hoofdtak dan nog steeds productie. Vaak moet die productie ook in het buitenland worden afgezet. Ik herhaal daarom toch maar een vraag die ik al een aantal keer eerder heb gesteld: hoe kijkt de minister naar dat deel? Wellicht komt het in het volgende kopje terug, maar hoe gaan we ervoor zorgen dat de afzet van duurzaam voedsel, waar misschien een hogere prijs voor moet worden betaald, wordt vergroot?

Minister Van Essen:

Dit is wel een heel mooi bruggetje naar het volgende blok. De heer Lohman heeft deze vraag heel duidelijk in zijn bijdrage gesteld en het antwoord daarop komt inderdaad in het volgende blokje.

Mevrouw Van der Plas (BBB):

Ik heb de minister specifiek gevraagd de aangenomen motie uit te voeren zoals die is bedoeld. En op die vraag heb ik geen antwoord gekregen.

Minister **Van Essen**:

Ik heb geantwoord dat wat de motie beoogt en dat wat mevrouw Van der Plas en anderen aangaven in eerste termijn, is dat ik duidelijk moet maken wat de bedrijfseconomische en de sociaal-economische effecten zijn. Dat is dus wat het kabinet altijd doet. Dat doen we altijd bij wetgeving en dus ook bij bijvoorbeeld het stikstofpakket. U krijgt dan een uitgebreide analyse van de Wageningen Universiteit. Wat we intern doen, het Beleidskompas en alle uitkomsten daarvan, krijgt de Kamer ook. U heeft daarmee een overzicht van wat er aan sociaal-economische en bedrijfseconomische toetsing plaatsvindt.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

De Kamer heeft gevraagd om een verplichte doorrekening bij nieuw beleid. Het gaat dus niet alleen over de stikstofbrief, maar meer in het algemeen over een verplichte doorrekening van nieuw beleid. Ik wil die motie uitgevoerd zien zoals die is aangenomen.

Minister **Van Essen**:

Mijn antwoord is: dat doen we! U krijgt dat en we voeren dat uit. Bij alle voorstellen die we doen, krijgt u dat.

De heer **Chris Jansen** (PVV):

Mijn vraag over de vetoknop ligt natuurlijk in het verlengde hiervan. Ik hoor wat de minister zegt, maar kan hij dan ook eens schetsen wat er precies gebeurt? Hij zegt namelijk: op het moment dat er aanleiding toe is, gaan we het beleid aanpassen. Over welke termijn hebben we het dan ongeveer? We registreren iets en hoelang duurt het dan voordat we het beleid aanpassen?

Minister **Van Essen**:

De reflectie van Wageningen op het stikstofpakket krijgt u eind deze maand. U krijgt daarna binnen afzienbare tijd een kabinetsappreciatie en daarin staat hoe we daarmee om denken te gaan. Wat gaan we daarmee doen? Gaan we zaken in het ondersteunende beleid aanpassen? U wordt daarvan vrij snel door ons op de hoogte gebracht. En zo doen we dat bij alle grote trajecten.

De heer **Chris Jansen** (PVV):

"De reflectie komt vrij snel." Dat zal zo zijn, maar dat is totaal niet concreet. Die vetoknop is bedoeld om gewoon acuut een soort noodstop te kunnen maken op het moment dat het beleid faliekant zijn doel mist. Ik hoor de minister zeggen "dat heb ik niet" en dat betekent dus dat we gewoon door gaan modderen. Hoe ziet de minister dat?

Minister **Van Essen**:

Als beleid faliekant zijn doel mist, is het geen goed beleid en dan moet je het niet doorvoeren.

De **voorzitter**:

Dan zijn we toe aan het volgende blokje, het blokje markt en keten.

Minister **Van Essen**:

Voorzitter. Voor mij is het randvoorwaardelijk dat de keten ook een bijdrage gaat leveren aan de transitie die de landbouw door moet gaan maken. Het gaat mij daarbij om ondersteuning van boeren, maar ook om vergroting van de afzet van duurzaam geproduceerd voedsel door ketenpartijen als de voedselverwerkende industrie en supermarkten. Om die reden heb ik allerlei acties in gang gezet op het informeren, faciliteren en het stimuleren van de keten. Maar ik heb ook acties in gang gezet op het gebied van normeren.

Bij informeren en faciliteren kunt u denken aan de financiering van Europees onderzoek naar een uniforme en eenduidige manier om milieueffecten te meten, de ketendialogen die ik organiseer en het dashboard duurzaamheid van supermarkten. Op het gebied van normering worden inkoopcriteria voor de rijksinkoop opgesteld. Maar ik wil met name op het gebied van normering verdergaan. Dat heeft u ook in de brief kunnen lezen. Daarom ben ik bezig met de uitwerking van die uitgebreide ketenverantwoordelijkheid, iets waar de heer Lohman het ook al over had. Daarmee wil ik de bijdrage van ketenpartijen aan de verduurzaming van de landbouw wettelijk borgen. Ik zal u dit voorjaar informeren over de stappen die we gaan zetten.

Voorzitter, dan nu de concrete vragen van de leden. Mevrouw Podt vraagt naar de duidelijke afspraken met de keten, die er begin 2027 moeten liggen. Hoe staat het daarmee? Ik vind het een mooie vraag om ook in dit debat de ketenaanpak verder toe te kunnen lichten. Het is belangrijk om te weten dat ik in die ketenaanpak afspraken wil maken over het vergroten van de afzet van duurzaam geproduceerd voedsel. Ik zal uw Kamer daarover in het eerste kwartaal nader informeren.

Ook de heer Lohman vroeg wat we daarmee willen bereiken. Een ketensamenwerking onderstreept het belang van het leveren van een gezamenlijke bijdrage aan de verduurzaming van de landbouw, inclusief de waardigheid en zaken waarover we al vaker van gedachten hebben gewisseld, zoals de eiwittransitie. Ketensamenwerking is belangrijk voor het vergroten van de afzet van duurzaam geproduceerd voedsel. Door het maken van afspraken is het voor de ketenpartijen ook mogelijk om de boer te belonen, door het betalen van een meerprijs. De Europese Commissie heeft namelijk de uitzondering op mededingingsregels via artikel 210 bis van de GMO-verordening verruimd. In het Kamerdebat over het stikstofpakket begon de heer Dassen daar ook over. In mijn gesprekken met ketenpartijen wijs ik hen ook op de bereidheid van de ACM om hierover verder voorlichting te geven.

De heer Lohman vroeg welke rol ik wil vervullen als het gaat om markt en keten. De markt vervult inderdaad een belangrijke rol bij het vergoeden van meerkosten van verduurzaming op het boerenerf. Ik wil daarover afspraken maken. Dat ga ik dus ook opnemen in de ketenaanpak. Het bouwen van verdienmodellen door agrarische ondernemers gaat, wat mij betreft, ook over het stapelen van beloning met zowel private als publieke financiering, zoals ecosysteemdiensten. In de Kamerbrief van 26 juni heb ik daarnaast aangekondigd om een aanzet te geven tot het juridische en wettelijke kader, om de bijdrage daadwerkelijk te borgen.

De heer Lohman had ook een andere interessante vraag: wanneer is die aanpak succesvol? Mijn missie is geslaagd als de afzet van duurzaam geproduceerd voedsel daadwerkelijk is vergroot, waaronder de afspraken met ketenpartijen en de afspraken

over de afzet van biologische producten. Ook de koppelkansen die er zijn met dierwaardigheid en de eiwittransitie hebben we dan verzilverd.

Dan een vraag over de buitenlandfactor. Daarmee kom ik bij uw interruptie van net. Een groot deel van de producten die in Nederland door primaire producenten worden geproduceerd, wordt geëxporteerd. Andersom wordt een groot deel van het voedsel dat in de supermarkt ligt uit het buitenland geïmporteerd. Tegen die achtergrond is dus belangrijk om oog te hebben voor het gelijke speelveld. Dat heb ik ook. Als boeren in Nederland aan bepaalde duurzaamheidscriteria voldoen, zouden we dat terug moeten zien in de prijs, ook als zij producten exporteren. Ketenpartijen spelen hierbij gewoon een hele belangrijke rol. Eerder heb ik ook aangegeven dat ik daarvoor op Europees niveau de samenwerking onderzoek.

Tegelijkertijd vind ik ook dat we ons niet moeten verschuilen achter het verhaal dat het eerst geregeld moet zijn in Europa, of achter import en export. Ik zou bijvoorbeeld ook graag zien dat in Nederland gevestigde supermarkten het aanbod van duurzaam geproduceerd voedsel vergroten. Ik wil daarover dan ook afspraken maken met hen in die uitgebreide ketenverantwoordelijkheid. Als we dat niet vrijwillig met elkaar kunnen doen, zal het een meer dwingend karakter moeten krijgen.

Dan afspraken over de biologische afzet. Die vraag is ook van de heer Lohman. Wat bedoelt het kabinet met harde afspraken voor 1 april? Gaan die alleen over volumes of inkoop, of ook over langjarige afzet en risicodeling? Met "harde afspraken" bedoelt het kabinet afspraken die dusdanig concreet zijn dat ze boeren het vertrouwen geven dat de afzet van biologische producten zodanig zal toenemen dat zij willen omschakelen of hun bedrijf willen voortzetten, en waaraan supermarkten, verwerkers, sectorpartijen en overheid zich uiteindelijk ook committeren. Zoals gezegd lopen hier momenteel gesprekken over. De genoemde onderwerpen, zoals inkoop en langjarige afzet, zijn ook onderdeel van dat gesprek. Het uitgangspunt voor mij is dat afspraken zorgen voor een versnelde groei van het areaal en bijdragen aan een biologisch landbouwareaal van 15%, zoals ook in de Kamerbrief staat.

Dan een vraag over risicodeling in de keten, over hoe ik me dat voorstel, ook in relatie tot het buitenland. Ik verschil misschien ietwat van mening met de heer Lohman als het gaat over duurdere producten uit Nederland. Het klopt dat duurzame productie van agrarische producten vaak gepaard gaat met hogere productiekosten, maar de kosten van voedselproductie worden door de hele keten gemaakt, niet alleen maar door de primaire producent. Veelal zijn afnemers van primaire producten goed in staat om voedselproducten ook te verwaarden in buitenlandse afzetkanalen. Een goed voorbeeld daarvan is de samenwerking in het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke Producten. Bij mijn werkbezoek laatst aan Holland Varken heb ik gelezen dat het Nederlandse primaire producten uitstekend lukt om kwaliteitsspullen waarvoor aan de voorkant meer kosten zijn gemaakt, goed te vermarkten. Ik heb daar ook alle vertrouwen in.

Dan de vraag welke ketenpartijen worden betrokken, wat de tijdlijn is en hoe de Kamer wordt geïnformeerd. Die ging ook over Productschap 2.0 en het SER-advies dat u en ik recent in ontvangst hebben genomen. Ik deel de oproep van de heer Lohman om de Kamer en goed te informeren over de uitwerking van de ketenaanpak. In algemene zin betrek ik de volledige reikwijdte van de keten erbij, van toeleveranciers tot

voedselverwerkende industrie tot supermarkten, omdat ketenpartijen elk vanuit hun eigen rol en verantwoordelijkheid een bijdrage moeten gaan leveren. Het is mijn verwachting dat u de kabinetsappreciatie over het SER-advies voor het einde van het jaar krijgt.

Mevrouw Podt had ook een vraag over de keten. Het gaat niet alleen maar over het stimuleren van verduurzaming bij bedrijven die het al goed doen, maar ook over het verplicht verhogen van een ondergrens. Hoe gaan we dat doen? Deze vraag had ik nog niet volledig beantwoord. We hebben dus aangegeven dat we afspraken gaan maken over het vergroten van de afzet van duurzaam geproduceerd voedsel. Een belangrijk onderdeel daarbij is het verkrijgen van een gemeenschappelijke taal over het meten en rapporteren van milieueffecten en het delen van data over duurzaamheid. Het kabinet ondersteunt het initiatief van True Value Language, waarbij samen met ketenpartijen wordt gewerkt aan de objectivering van duurzaamheid, want dat kan natuurlijk van alles betekenen. Op het gebied van normeren wil ik een stap verder gaan en werk ik zagezegd aan een wettelijke grondslag.

Mevrouw Podt had ook een vraag over de SER. Is er voldoende juridische ruimte om ketensamenwerking te stimuleren en onderlinge afspraken te maken? Ik onderstreep dat belang en ook de gezamenlijke bijdrage die we moeten leveren aan de verduurzaming van de landbouw. Supermarkten acteren daarin vanuit hun eigen rol en verantwoordelijkheid. Zoals ik aangaf, heeft de Europese Commissie ons ook gewoon de mogelijkheid gegeven door die GMO-verordening aan te passen. Door die uitzondering is het mogelijk om deze afspraken te maken, ook op prijs. De ACM is, zoals ik net al zei, ook actief betrokken om ondernemers voor te lichten.

Dan een vraag van mevrouw Den Hollander. Wat ga ik doen om gepaste afspraken binnen de keten te maken? Dat ligt, denk ik, een beetje in het verlengde van de antwoorden die ik net gaf. Dat doe ik langs de lijnen van het vergroten van de afzet van duurzaam geproduceerd voedsel en langs de lijnen van de inzet op biologische producten, namelijk het maken van harde afspraken met ketenpartijen. Ik bekijk ook de koppelkansen die er zijn met die waardigheid en de eiwittransitie. Ik denk dat ik daarmee, ook door de voorgaande vragen, de vraag van mevrouw Den Hollander heb beantwoord.

Dezelfde vraag heeft mevrouw Bromet gesteld, over dat er voor 1 april dus harde afspraken worden gemaakt met ketenpartijen, en over het bogen op die afspraken.

Er was ook nog een vraag — die zat eigenlijk in het vorige blokje — over hoe het staat met de uitwerking van het versnellingsplan biologisch. Aan de uitwerking van het versnellingsplan wordt hard gewerkt. Voor het einde van het jaar informeer ik de Kamer hoe de rijks catering toe kan groeien naar 50% inkoop van biologische producten. Er lopen, zoals gezegd, gesprekken met keten- en sectorpartijen om de afzet van biologische producten te vergroten. Ook daarbij geldt, net zoals voor de uitgebreide ketenverantwoordelijkheid: als het niet lukt om voor 1 april tot afspraken te komen, zullen we daar dwingender in zijn. Voorgenomen subsidieregelingen worden op dit moment ook voorbereid.

Dat was het blokje markt en keten. De handen gaan al omhoog.

De **voorzitter**:

U deed dat allemaal met de snelheid van licht. Het was een fotofinish. Dat betekent gewoon dat u elkaar de beurt gegund heeft. Ik begin bij mevrouw Den Hollander.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

Ik vind de volgorde niet zo belangrijk, hoor, voorzitter. Ik had nog een vraag gesteld over de Wet oneerlijke handelspraktijken. Komt die nog aan bod? Ik zie de staatssecretaris knikken. Oké, dank u wel.

Mevrouw **Podt** (D66):

Er is nog één vraagje blijven liggen. Ik had ook nog gevraagd naar de duurzame initiatieven die er al zijn. Kunnen die ook op langjarige duidelijkheid regelen in die ketenaanpak? Je merkt namelijk toch dat een aantal van die supermarkten een beetje zijn gaan terugwandelen. Deze liggen al in de supermarkt en dreigen dan te verdwijnen. Dat lijkt me laaghangend fruit dat we in ieder geval willen hebben.

Minister **Van Essen**:

Deze vraag kan ik me heel goed voorstellen. Wat mij betreft zijn dat langjarige afspraken, maar ik wil de zorg die mevrouw Podt hier uit ook gerust al inbrengen in de gesprekken die we nu hebben ter voorbereiding op de vraag of we met ketenpartijen vanzelf tot dwingende afspraken komen. Als we die afspraken hebben, moet dat natuurlijk een antwoord zijn op langjarige zekerheid, want anders ga je als ondernemer niet investeren.

Mevrouw **Bromet** (PRO):

Dank voor het enthousiasme waarmee de minister de biologische sector oppakt voor de productie en de afzet. Ik heb wel een vraag. Ik was bij Lidl. Dat ging zijn biologische productie verdubbelen. Als je dat dan doorrekent naar het aandeel in grondgebruik, ben je er nog lang niet. Dus waar kijkt de minister nou naar bij het maken van die ketenafspraken? Naar de doelstelling die wij zelf geformuleerd hebben van 15%, die overigens nog 10% onder de Europese doelstellingen ligt?

Minister **Van Essen**:

Ik zag inderdaad dat Lidl u in het zonnetje had gezet. Heel verstandig. Maar het doel is uiteindelijk die 15% biologisch areaal, zoals we dat eigenlijk al een aantal jaar geleden hebben afgesproken. Ik denk dat dat al een hele inspanning vraagt van ons, van de keten en niet te vergeten ook uiteindelijk van de boeren die het moeten produceren. Dat is waar we op enten. Ik weet dat er dan een gat met de Europese afspraken ligt, die volgens mij 10% hoger liggen, maar voor nu vind ik 15% het doel waar we eigenlijk met deze afspraken moeten uitkomen. Daarin hebben de ketenpartijen een grote verantwoordelijkheid, maar ook wijzelf, met de uitwerking van het stikstofpakket.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Biologisch is natuurlijk vooral sterk in de versmarkt, maar in de verwerkte producten niet. Het gaat wel over grote bulkstromen. Een aantal jaren geleden hebben we weleens met meerdere partijen het idee geopperd om het bijmengen van biologische productie te overwegen. Dat doen we bij groen gas en andere producten ook. Hoe kijkt de minister daar eigenlijk tegen aan? Overweegt hij dit ook? Overweegt hij dus die bijmengstrategie, als het niet lukt via het stimuleren van de verkoop van biologische hele producten? Of sorteert hij hier sowieso op voor?

Minister **Van Essen**:

Ik vind dat een hele interessante suggestie. Ik heb dit ook aan Bionext en Biohuis meegegeven, die mij eigenlijk dezelfde vraag stelden. Ja, we zijn op dit moment dit soort wettelijke verplichtingen gewoon aan het uitwerken. Tegelijkertijd zie ik dat ketenpartijen en -partners enthousiast zijn over plannen die zij al hebben of die ze verder willen brengen en aanbieden om zaken dwingend af te spreken. Maar lukt dat niet, dan is dit zeker iets wat we achter de hand houden om uiteindelijk de afzet te kunnen vergroten voor boeren, want zij moeten er gewoon van uit kunnen gaan dat die afzet er is.

De heer **Lohman** (CDA):

Ik hoor de minister het steeds hebben over het aanbod vergroten van duurzaam geproduceerd voedsel. Ik denk dat dat in theorie ook de juiste route is: eerst op basis van vrijwilligheid; anders gaat het over afdwingen. Ik kom dan toch even terug op de buitenlandfactor. Even ervan uitgaande dat 70%, of in ieder geval een hoog percentage, naar het buitenland gaat, kan de minister dan in het buitenland gaan afdwingen dat daar op andere manieren ingekocht wordt? Hoe ziet de minister dat voor zich?

Minister **Van Essen**:

Ik zie in het buitenland, als ik bijvoorbeeld met Europese collega's uit Oostenrijk en Duitsland hierover in gesprek ben, dat zij met wat in de supermarkt ligt al veel verder zijn met biologisch of duurzaam geproduceerde spullen. Tegelijkertijd vind ik dit een terecht punt van de heer Lohman. Ik heb ook aangegeven dat ik hier in Europa wel een gesprek over wil hebben, want volgens mij is het level playing field dat we hebben een belangrijk goed dat ten dienste kan staan van Nederlandse ondernemers. Ik wil dus niet dat het Europese argument een sta-in-de-weg wordt voor het goed belonen van de primaire producenten, maar je moet hier ook niet blind voor zijn. Dat zal ook mijn inzet zijn in Europees verband.

De heer **Lohman** (CDA):

Ik vraag hier steeds op door, omdat ik echt denk dat dit een erg complex vraagstuk is, waar ik de minister — zij het niet persoonlijk — op aanspreek. Ik vind dit toch onbevredigend, omdat ik ook spreek met de FNLI en het CBL en een heleboel partijen die zich hier zorgen over maken. Hoe kunnen we nu duurzamere producten, die vaak wat meer kosten, effectief gaan vermarkten, ervan uitgaande dat dat voor een groot deel in het buitenland is? Want ook in het buitenland zijn ze bezig met hun eigen ketens te verduurzamen, en je hebt bijvoorbeeld ook voedselnationalisme in Frankrijk. Dit is dus echt een heel ingewikkeld speelveld. Tja, ik zoek. Kan de minister misschien toezeggen om schriftelijk nog eens terug te komen op wat nou de ideeën zijn om dat te gaan doorbreken? Dit speelt echt al tien, vijftien jaar en dit is niet voor het voorjaar opgelost.

Minister **Van Essen**:

Ik herken de voorbeelden die de heer Lohman geeft. Tegelijkertijd zie ik ook dat onze primaire producenten — ik noemde al het voorbeeld van Holland Varken — toch echt wel in staat zijn om extra kwaliteit en de extra eisen die wij stellen te vermarkten en om ook in het buitenland geld te verdienen. Maar ik vind het geen probleem om op specifiek dit punt, van hoe we dit Europees met elkaar gaan regelen, terug te komen bij de ketenaanpak die we presenteren. Ik denk dat die inzet absoluut nodig is. Ik kan dan ook nog met de heer Lohman van gedachten wisselen over hoe we dat op een effectieve manier doen. Ik wil geen rondjes draaien, dus dat dit eerst in Europa geregeld moet zijn

voordat we nationaal wat gaan doen. Maar zoals gezegd wil ik hier ook niet blind voor zijn, want dit is een component waar we gewoon nog mee te maken hebben. Ik zal daarop terugkomen in de stukken die ik naar de Kamer stuur over de ketenverantwoordelijkheid.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

De minister noemt Oostenrijk als voorbeeld, maar dat is helemaal niet te vergelijken met hier; dat kun je echt niet een-op-een leggen. Oostenrijk heeft de Alpen; het heeft niet het uitgestrekte platte landschap. Plus: boeren worden daar zwaar gesubsidieerd om biologisch te worden of om om te schakelen. Kan de minister een wat beter voorbeeld noemen op de vraag van de heer Lohman?

Minister **Van Essen**:

Ik heb bijvoorbeeld ook Duitsland genoemd. Zoals mevrouw Van der Plas weet, woon ik vlak langs de grens. Het landschap in Niedersachsen en Nordrhein-Westfalen is nagenoeg vergelijkbaar met het Nederlandse landschap, en ook daar krijgen ze het voor elkaar. Voor Oostenrijk moet ik u inderdaad gelijk geven; daar, zo heeft de minister mij verteld, geven ze ontzettend veel geld uit aan bijvoorbeeld ecosysteemdiensten en agrarisch natuurbeheer om op die manier voor boeren die biologisch willen produceren, te zorgen dat dat verdienvermogen echt goed overeind blijft.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Dank. Ik had ook nog wel een vraag over die afdwingbaarheid. We hebben gezien dat vorig jaar het aantal biologische boeren is gedaald, weliswaar licht, en dat ook het aantal boeren dat wil omschakelen vorig jaar is gedaald. Nederlanders geven maar 3% van hun totale uitgaven in de supermarkten uit aan biologisch. Hoe ziet de minister dan zo'n afdwingbaarheid als de vraag er niet is?

Minister **Van Essen**:

Die vraag is er niet omdat we met z'n allen niet onze verantwoordelijkheid nemen. Ik denk dat als ketenpartijen en andere partijen in het proces hun verantwoordelijkheid nemen, we die consument kunnen verleiden om goede producten te nemen. Ik vond dat bijvoorbeeld de heer Grinwis een interessante suggestie gaf voor hoe je het ook afdwingbaar kunt maken en een beloning voor de primaire producent kunt geven, terwijl je daarmee gewoon een heel goed product in de schappen hebt dat heel veel consumenten willen hebben. Ik kom daar uiteindelijk bij de verdere verdieping van de ketenverantwoordelijkheid bij uw Kamer op terug.

De **voorzitter**:

Heel kort, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Ja. Ziet de minister ook een rol voor de foodservices en de horeca? Als je kijkt naar het bedrag dat jaarlijks wordt uitgegeven aan biologisch, bijna 3 miljard euro, dan wordt daarvan eigenlijk maar 10% uitgegeven door de foodservice en de horeca.

Minister **Van Essen**:

Ja, daar zie ik een rol voor. Mijn collega de staatssecretaris heeft juist met deze sector over allerlei vraagstukken contact. Ik denk dat dit een waardevolle suggestie is van mevrouw Van der Plas, die wij zullen oppakken.

De heer **Lohman** (CDA):

Nog een korte doorvraag. De Agro-Nutri Monitor van gisteren laat zien dat duurzaam voedsel in het buitenland vaak juist voor gangbare en reguliere prijzen wordt afgezet. Dit even als illustratie van hoe ingewikkeld dit vraagstuk is. Kunt u dat ook meenemen in de beantwoording die naar ons toe komt?

Minister **Van Essen**:

Ja.

De **voorzitter**:

Kijk, dat is nog eens kort. Dan gaat u gauw over naar uw laatste blokje.

Minister **Van Essen**:

Ja, het blokje integraal. De vraag van mevrouw Den Hollander over de verzending van die WUR-reflectie. Ik heb daar net misschien al voldoende over gezegd, maar die zullen we dus eind van de maand sturen. Die kunt u rond 1 november tegemoetzien. Ik heb dat met u afgesproken. Ik hoop dat we dat gewoon goed bij de begrotingsbehandeling kunnen betrekken.

Dan de vraag van de SGP over de fosfaatrechtenmarkt: vinden we dat een gezonde situatie? In de brief van 26 juni hebben we toegezegd te onderzoeken aan welke voorwaarden het functioneren van die markt van fosfaatrechten moet voldoen. Wij krijgen daar uiteraard ook signalen over, ook van de jonge boeren. Hiervoor is een analyse nodig van de effecten van het aantal aangekondigde maatregelen voor de markt van de fosfaatrechten. Dat onderzoek hebben we al uitgezet. De uitkomsten daarvan worden in de loop van 2027 verwacht. Ik wacht die uitkomsten graag af en ga daar nu niet op vooruitlopen, maar ik erken het belang hiervan dat de SGP onderschrijft.

Dan de vraag van mevrouw Den Hollander over de vergunningverlening voor verduurzaming: wanneer kunnen ondernemers resultaten verwachten van onze aanpak? Je ziet dat er al op dit moment in verschillende provincies routes zijn die ervoor zorgen dat verduurzaming doorgang vindt. Ik noem graag ook even het instrument van de passende maatregel. Met de provincies bekijken we hoe we dit rijksbreed verder kunnen oppakken. Ik verwacht de Kamer aan het eind van dit jaar te kunnen informeren over vergunningverlening voor verduurzaming. Om ondernemers financieel te ondersteunen bij het nemen van stal- en managementmaatregelen die verduurzaming moeten aanjagen, heb we natuurlijk ook 2 miljard gereserveerd. Ik informeer u aan het einde van de maand of begin volgende maand ook over de verdere uitwerking van dit ondersteunende pakket. Ik zal dan ook ingaan op die ondersteuning van verduurzamingsmaatregelen.

Dan ook een vraag van de VVD over de borging van nieuwe emissiereducerende maatregelen: wat is de stand van zaken? Er werd ook naar de gereedschapskist gevraagd. Het ontwikkelen van nieuwe maatregelen gebeurt natuurlijk continu. We hebben in de afgelopen jaren gezien dat nieuwe technieken beschikbaar komen, bijvoorbeeld de ECO Air Care en de veelgenoemde Lely Sphere voor melkvee. Daarnaast worden andere managementmaatregelen ontwikkeld, onder andere in het Netwerk Praktijkbedrijven. In het Programma Vernieuwing Stalbeoordeling werk ik samen met de staatssecretaris van IenW aan de verbetering van het stelsel voor de

beoordeling en borging van dit soort nieuwe innovatieve maatregelen. Hiervoor wordt een publiek-privaat stelsel ontwikkeld, onder andere om meer zekerheid te verschaffen. We koersen voor de implementatie van het nieuwe stelsel in de regelgeving op medio 2028. Borging kan ook plaatsvinden — dat zie ik ook bij steeds meer ondernemers — door continu meten en door doelgerichte vergunningen. Dat kan nu al. Verder blijf ik samen met andere partijen via het regieorgaan inzetten op het versnellen van het innovatieproces en het ondersteunen en beschikbaar krijgen van nieuwe maatregelen, bijvoorbeeld via het Innovatieloket.

Een vraag van mevrouw Den Hollander over extensivering: hoe we een gunstig verdienmodel bij forse investeringen en extensivering overeind houden. Extensivering kan een belangrijke ontwikkelroute zijn. Zoals u weet, zal de landbouw met name in de zones verder moeten extensiveren. Een extensievere vorm van landbouw kan inderdaad gepaard gaan met minder opbrengsten of hogere kosten. Daarom werken we aan een ondersteunend instrumentarium gericht op extensivering in die zones. Zoals zonet is gezegd, informeer ik u binnenkort over de uitwerking van het ondersteunende pakket. Ik zal daarbij ook ingaan op ondersteuning voor extensivering, zodat de keuzes van ondernemers in onder andere die zones kunnen rekenen op een goed verdienmodel.

Als laatste heb ik nog een vraag van de heer Jansen over het VTH-stelsel. Volgens mij weet hij heel goed wat voor ontwikkelingen er allemaal in het VTH-stelsel gaande zijn, maar ik kan hier op dit moment niet op ingaan. Ik zal die vraag moeten doorgeleiden naar mijn collega van lenW. U krijgt dan vanuit daar een antwoord.

Ik heb nog één vraag die op het laatst werd gesteld door de heer Grinwis: hoe het staat met de uitvoering van zijn motie op stuk nr. 396 (35334). Binnen het Natuurnetwerk Nederland zijn zowel gronden aanwezig met de bestemming natuur alsook de bestemming agrarisch. Een agrarische bestemming geeft geen garantie dat de betreffende gronden duurzaam voor natuur worden ingericht en beheerd. Om deze reden tellen het Rijk en de provincies dergelijke gronden nu niet mee voor de realisatie van de resterende natuuropgaven binnen het NNN. Het toekennen van functies, ook het behoud of wijzigen van agrarische functies in bestaande en nieuwe NNN-gebieden, is uiteindelijk — die discussie hadden we net ook over het instrumentarium — aan provincies en gemeenten. Daarvoor zouden dus afspraken met de provincies nodig zijn en een aanpassing van de huidige afspraken van lidstaat Nederland bij het GLB, over het ANLb en de vergoedingen daarvoor. Ik begrijp de vraag van de heer Grinwis, maar dit vraagt dus wel om een nadere verdieping en ook om verder overleg met de provincies. Ik wil in het kader van het Natuurpact 2.0 op die vraag terugkomen.

De voorzitter:

Prangende vragen aan de minister? De heer Lohman, de heer Grinwis en mevrouw Podt. En mevrouw Bromet, sorry. We moeten een beetje de tijd in de gaten houden. Stelt u dus prangende vragen. Meneer Lohman?

De heer Lohman (CDA):

Ik wil terugkomen op het SER-advies en de ketenpartijen. U heeft me antwoord gegeven. U heeft gezegd: ik ben met alle partijen in gesprek. Ik heb zelf ook gesproken met CBL, FNLI, NAJK, LTO, het manifest 2040, het manifest 2050 én de SER. Mijn indruk daarvan — en misschien kunt u mij geruststellen — is dat er toch best wel gewacht wordt en dat het niet helemaal duidelijk is wie nu het initiatief neemt en wie de

regie neemt.

De **voorzitter**:
Uw vraag?

De heer **Lohman** (CDA):

Daar zit deze vraag achter, en dan houd ik op, voorzitter. We moeten die uitvoeringskracht organiseren voordat we zoveel van de agrarische sector kunnen gaan vragen. Dus hoe urgent pakt u deze uitdaging op?

Minister **Van Essen**:

Ik vind dit heel belangrijk. Volgens mij hebben velen van u aangegeven hoe belangrijk uitvoeringskracht is om uiteindelijk ook gewoon dingen in de realiteit te bewerkstelligen. Ik ga hiervoor dus een verkenner aanzoeken om te zorgen dat dit serieus wordt opgepakt. U krijgt eind van het jaar ook een kabinetsappreciatie van dit SER-advies. Ik vind dit heel belangrijk en wil hier dus ook een aparte persoon voor vrijmaken die dit ter hand gaat nemen. Juist omdat dit publiek-privaat moet zijn, vind ik niet dat ik als enige daaraan moet trekken, maar dat je juist ook de publiek-private kant goed moet beetpakken. Ik vind het dus belangrijk en ik pak het daarmee snel op.

De heer **Grinwis** (ChristenUnie):

Dank dat de minister even expliciet terugkwam op die motie met dat nummer dat ik nu niet zal herhalen, maar de minister gaf in zijn antwoord eigenlijk toe dat deze motie nog moet worden uitgevoerd. Deze motie vroeg al meer dan een jaar geleden, in mei 2025, om de juridische en ecologische mogelijkheden in kaart te brengen om dit ook daadwerkelijk te gaan doen met behoud van agrarische bestemmingen. Dit verzoek is juist opgekomen vanuit de provincies, omdat die dit wilden maar tegen allerlei belemmeringen aanliepen waardoor het eigenlijk niet kon. Ik heb net in het kader van het thema van dit debat geschetst dat, als de overheid vervolgens die gronden dan maar gaat opkopen omdat ze een natuurbestemming moeten krijgen en het dan ook handiger is om van eigenaar te wisselen, ze zich dan ook weer als vrager op die grondmarkt gaat bewegen, en dan heb je dubbel pech. Mijn vraag is dus of de minister dit niet alleen nog eens nader wil bezien, maar ook echt die motie in die geest wil uitvoeren.

Minister **Van Essen**:

Ik wil natuurlijk moties altijd uitvoeren. Ik heb proberen aan te geven dat dit voor mij nu een verdere verdieping vraagt en dat ik daarvoor ook het gesprek met de provincies, dat ik aan de lopende band heb, nodig heb. Ik denk dat ik dit heel goed kan betrekken bij de afspraken over het vergroten van het NNN-netwerk, maar ik ben niet voornemens om deze motie niet uit te voeren. Ik ga er dus mee aan de slag.

Mevrouw **Bromet** (PRO):

Even aansluitend daarop. Ik weet niet of ik het daarmee ingewikkelder maak of simpeler, maar we hebben straks natuurlijk die zones rondom de Natura 2000-gebieden en daar liggen beperkingen op. Ik kan me dus voorstellen dat er een derde categorie grond bij komt. We hebben nu landbouwgrond en natuurground, en dan is er een tussencategorie. We hadden vanochtend het gesprek met de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur. Die had het concept van landschapsgrond, dat ik al eerder bij een vroegere woordvoerder van het CDA had gehoord. Is dat iets waar ook de minister aan denkt? Dat zijn natuurlijk gronden met beperkingen gericht op natuurbehoud. Misschien

is het ook een oplossing voor het probleem van de heer Grinwis; ik weet het niet.

Minister Van Essen:

De bevoegde gezagen kunnen gronden aanwijzen als maatschappelijke landbouwgronden, maar ik vind dit gewoon een heel interessant idee, dat al eerder is geopperd. Ook dit wil ik betrekken bij de gesprekken die ik heb in het kader van het vergroten van het natuurareaal. Dit is dus een goede gedachte en dit gaan we in de praktijk brengen.

Mevrouw Den Hollander (VVD):

Nog even over die gereedschapskist van de ondernemers. Er is nu heel veel onzekerheid, want boeren willen graag verdienvermogen, maar men weet niet hoe. De minister zegt "het gebeurt continu", maar zegt vervolgens dat het medio 2028 gevuld is. Wat gaat er de komende twee jaar dan nog meer aan helderheid voor de sector komen over hoe die de emissiedoelstellingen kan halen?

Minister Van Essen:

Dat "medio 2028" ging over het Programma Stalbeoordeling, totdat dat helemaal klaar is. Natuurlijk moeten we als de wiedeweerga aan de slag, wat we ook doen vanuit het regieorgaan, met allerlei bestaande mogelijkheden en nieuwe mogelijkheden, zoals het voorzien van emissielabels. Er zit op de tribune iemand die regelmatig vraagt of het voor een gedeelte kan worden meegeteld als ondernemers stallen hebben geïnstalleerd die zijn afgekeurd maar nog steeds wel een reducerende factor hebben. Dat zijn dingen die we continu doen. Het Innovatieloket staat open, we hebben allerlei teams die hieraan werken. Ik heb er veel contact over met de staatssecretaris van IenW. Dat "2028" sloeg echt op het nieuwe Programma Stalbeoordelingen, totdat dat helemaal in werking is getreden.

De voorzitter:

Dank u wel. Daarmee gaan we door naar de beantwoording van de staatssecretaris, die meteen overgaat naar de vragen.

Staatssecretaris Erkens:

Zeker, voorzitter. Ter herinnering, er zijn drie blokjes: economie en verdienvermogen, pacht, en grond.

Voorzitter. Een vraag van de heer Flach: deelt de staatssecretaris de urgentie om de fiscale investeringsreserve niet te parkeren tot 2030? Ik erken de urgentie van de investeringen en de uitdagingen rondom de financiering ervan. Het kabinet staat nog aan het begin van het uitwerken van een fiscale investeringsfaciliteit voor dier en klimaat. In het komende halfjaar wordt de vormgeving van die faciliteit nader onderzocht. Denk daarbij bijvoorbeeld aan afbakening en aan wat kan en past binnen de staatssteungrenzen. De voorstellen van de sector worden meegenomen in het onderzoek. Ik ben bereid en zeg ook toe om te onderzoeken of de invoeringsdatum, die nu op 2030 staat, kan worden versneld. Uiterlijk voor het voorjaar ontvangt uw Kamer de resultaten van het onderzoek naar wat we als mogelijkheden zien.

Het lid Den Hollander vroeg welke aanbevelingen uit de evaluatie van de Wet oneerlijke handelspraktijken inmiddels zijn uitgevoerd. De concrete aanbevelingen uit de evaluatie waren vooral gericht op het mogelijk maken van een laagdrempelig contact voorafgaand

aan de formele melding, de zogeheten voorwas, het beter waarborgen van anonimiteit om de meldingsbereidheid te vergroten en het actiever stimuleren van brancheorganisaties om hun leden te informeren over de wet. Deze aanbevelingen zijn op verschillende manieren opgepakt. Omdat de Europese Commissie de Richtlijn oneerlijke handelspraktijken op dit moment herzielt, hebben we de aandachtspunten ook in Brussel ingebracht, met name die rondom laagdrempelig melden en anonimiteit. Veel lidstaten herkenden die punten ook en ik verwacht eind 2026 nieuwe voorstellen van de Europese Commissie, waarin ook aandacht zal zijn voor een betere bescherming van de anonimiteit van de melders.

Er was een soortgelijke vraag van de VVD, namelijk ook over de vertrouwelijkheid van die meldingen. Dat heb ik volgens mij net toegelicht. Boeren en andere leveranciers kunnen trouwens ook bij de ACM terecht om mogelijke overtredingen van de wet anoniem te bespreken. Ze kunnen een klacht indienen waarbij de mogelijkheid bestaat om de identiteit te beschermen. De evaluatie geeft wel aan dat het in de praktijk lastig is. Zo kunnen omzetgegevens die nodig zijn om te beoordelen of de wet van toepassing is een klacht herleidbaar maken. De ACM houdt hier wel rekening mee en heeft in een eerdere zaak laten zien dat het mogelijk is om die anonimiteit wel te beschermen. Het verbeteren van anonimiteit en bescherming is een belangrijk aandachtspunt voor mij. We zijn daarover nu in gesprek met de ACM en ik heb net aangegeven dat we dit ook Europees hebben ingebracht. Zowel op het nationale niveau als Europees proberen we dat dus beter te borgen.

Voorzitter. Er is nog één vraag in dit blokje: wat zijn de uitkomsten van het aangekondigde onderzoek naar ondersteuning voor jonge vissers? De analyse van dit instrument, met name als het gaat om de bruikbaarheid voor jonge boeren en jonge vissers, loopt nog. In het kader van de uitvoeringsagenda visserij zijn afgelopen jaar verdere gesprekken gevoerd met de sector, onder andere over het toekomstperspectief voor jonge vissers. Daaruit blijkt, zoals eerder aangegeven, dat er bij de sector wel behoefte bestaat om te bezien hoe nieuwkomers in algemene zin kunnen worden ondersteund, maar dat geldt dan niet specifiek alleen voor jonge vissers maar ook vaak voor vissers die op een later moment in de sector willen instappen. Het Visserij Innovatie Netwerk is daarbij nog steeds een belangrijk netwerk, waarin ook jonge vissers deelnemen en waarbij het gaat om het faciliteren van vissers bij innovaties in het kader van ondernemerschap en vang-, vaar- en nettechnieken. Om vissers bij de benodigde innovaties verder te ondersteunen, zijn daarnaast onder het EMFAF subsidieregelingen opengesteld voor innovatieve projecten in visserij en aquacultuur.

De heer **Flach** (SGP):

In het antwoord van de fiscale investeringsreserve herken ik de staatssecretaris eigenlijk helemaal niet. Het is een vrij mager antwoord, waarin is gezegd dat het komende halfjaar wordt bekeken wat de mogelijkheden zijn, dat er signalen uit de sector bij worden betrokken en dat de staatssecretaris bereid is die te onderzoeken. Maar er ligt een aangenomen motie, die de regering vraagt te bezien hoe die invoeringstermijn versneld kan worden en hoe de reserve tijdelijk gemaakt kan worden. Er wordt dus al veel meer richting gegeven aan de invulling daarvan. Er zit ook een tijdslimiet aan: zo veel als mogelijk vóór de stemmingen over het Belastingplan. Dan is een halfjaar echt veel te traag. Dit zou een prima antwoord zijn als ik hier voor de eerste keer de vraag stelde, maar ik ben hier al vanaf maart mee bezig en er ligt een aangenomen Kamermotie.

Staatssecretaris **Erkens**:

Ik hoop dat de heer Flach mij in mijn antwoord toch nog grotendeels herkent. Ik heb gezegd dat ik bereid ben te onderzoeken hoe we die invoeringsdatum inderdaad naar voren kunnen halen. Ik heb niet gezegd dat ik ga kijken of het überhaupt een goed idee is, maar het ging erom hóé we dat met elkaar kunnen doen. Ik kan daarbij ook zeggen dat we de Kamer voorafgaand aan het Belastingplan misschien wel een korte update toesturen, ook rondom uw motie. Daarbij geef ik wel aan dat die onderzoeken over de exacte afbakening en ook de staatssteunkaders wel lopen, dus het kan inderdaad zijn dat we dan niet de volledige motie uitgevoerd hebben, maar ik kan toezeggen dat we voorafgaand aan het Belastingplan wel een statusupdate naar uw Kamer sturen.

De heer **Flach** (SGP):

Dat is een goed eerste stapje, maar de motie gaat vervolgens verder met het verzoek om zo snel mogelijk daarna gewoon te starten met verdere uitwerking. Dat heeft ermee te maken, zeg ik via de voorzitter, dat de reserve is bedoeld om tijdelijk te zijn, namelijk tot 2035. Er liggen tal van opgaven voor agrariërs. Er wordt op dit moment, en dat gold ook voor afgelopen jaar, nog redelijk goed geld verdiend. Het zou ontzettend zonde zijn als we dat geld nu niet fiscaal kunnen reserveren en we straks tot de conclusie komen dat boeren die maatregelen gewoon helemaal niet kunnen betalen. Het is dus volgens mij ook in het belang van het kabinet zelf dat, als we straks echt doelen willen halen en iets van boeren vragen, ze daartoe fiscaal in staat worden gesteld. Ik zou de urgentie dus nog een keer met kracht bij de staatssecretaris willen neerleggen.

Staatssecretaris **Erkens**:

Die urgentie deel ik en de uitleg daarvan snap ik ook. Ik geef aan dat het goed opzetten van een investeringsreserve en het goed met elkaar vorm kunnen geven van die regeling wel een goeie afbakening vergt. Dan moet die daarna ook ingezet kunnen worden en ook standhouden rondom de staatssteunregels. Dat is wat tijd kost. Ik zal vanuit de urgentie die u benadrukt dus wel een reactie sturen voorafgaand aan het Belastingplan.

De **voorzitter**:

Volgens mij bent u dan toe aan uw tweede blokje. Dat gaat over pacht.

Staatssecretaris **Erkens**:

Meerdere partijen vroegen wanneer de Pachtwet naar de Kamer komt. Meneer Flach had dat het mooiste verwoord, vond ik, waarmee ik niks afdoe aan de vragen van de heer Grinwis en mevrouw Bromet. Hoe voorkomen we dat de invoering van het beloofde Pachtwetsvoorstel een gebed zonder eind wordt? Volgens mij komt dat ook neer op de tijdlijn. Het is een balansoefening. Dat weten een aantal Kamerleden veel beter dan ik. We baseren ons namelijk op het werk van mijn voorganger, maar ook op de initiatiefnota "De wijsheid in pacht" van het lid Bromet en de eerdergenoemde Kamervoorzitter Thom van Campen. Veel partijen in het veld onderschrijven daarom het belang van zorgvuldigheid, maar tegelijkertijd voelen zij ook die haast. We zijn inmiddels heel ver gekomen. Het wetsvoorstel is in internetconsultatie gegaan. Dat leverde veel reacties op. Vanuit het veld krijg ik ook terug dat partijen zien dat er veel stappen gezet worden. Wij verwerken nu de laatste reacties. Het wordt geen gebed zonder einde. Mijn streven en ambitie is om het begin volgend jaar naar de Raad van State te sturen. Wanneer het naar uw Kamer komt, hangt dan af van de doorlooptijd bij de Raad van State en de

hoeveelheid opmerkingen. Afhankelijk van die tijdlijn zal dat rond de zomer volgend jaar zijn. Mijn streven is dus dat het begin volgend jaar naar de Raad van State gaat.

Mevrouw Van der Plas vroeg: "Staatssecretaris Erkens houdt vast aan standaardpacht van minimaal 24 jaar. Dat is goed. Hoe zorgt hij dat langere looptijden daadwerkelijk worden aangeboden en betaalbaar blijven?" Het doel van de nieuwe pachtregelgeving is om langjarige pacht te stimuleren. Een standaardpacht met een minimale looptijd van 24 jaar geeft hier invulling aan. Ik bouw inderdaad voort op meerdere zaken, zoals het werk van mijn voorgangers, de initiatiefnota en de input van alle betrokken partijen. Daarbij is het van belang dat de pachtvorm aantrekkelijk blijft voor verpachters, om grond ook langdurig beschikbaar te stellen. De betaalbaarheid hiervan zal dan altijd een afweging zijn van een pachter en verpachter bij het aangaan van de pachtovereenkomst. Uiteindelijk zien we ook dat verpachters ertoe geneigd zijn om minstens 24 jaar te verpachten. De prijs komt dan door vraag en aanbod in stand. Vrije prijsvorming leidt dan ook tot meer aanbod hierbinnen. We willen wel excessen voorkomen, ook gezien de afhankelijkheid die veel pachters ervaren van de verpachter van de grond.

Er was ook een vraag over de aanpassing van het overgangsrecht voor de bestaande reguliere pacht. Waarom hou ik dat open? Ik ben bekend met de gevoeligheid van de discussie rondom het overgangsrecht van de huidige reguliere pacht voor alle betrokken partijen. Dat kwam ook veelvuldig terug in de internetconsultatie. Ik wil dus graag benadrukken dat ik de rechtszekerheid van deze bestaande overeenkomst niet op de korte of middellange termijn in het geding wil laten komen. Ik heb dit onlangs besproken met een genootschap van pachters. Ik wil wel voorkomen dat het oude en nieuwe pachtstelsel tot in het einde der dagen naast elkaar gaan bestaan, want dat zorgt uiteindelijk best wel voor kromme situaties. Een einddatum zou perspectief kunnen bieden op een geleidelijke overgang naar het nieuwe stelsel, maar dan spreken we echt over hele langjarige periodes. Ik ben in gesprek met de betrokken partijen om hier een antwoord op te formuleren dat op draagvlak kan rekenen onder verpachters en pachters, gezien het belang van bestaande contracten. Ik kom hier binnenkort op terug, zodat uw Kamer zich daar ook nog toe kan verhouden.

De heer Jansen had ook een fijne, neutrale vraag: wanneer stopt het kabinet met het uitmelken van pachters en het verhogen van de pacht prijzen? Ik ben inderdaad bekend met de huidige gebreken van het Pacht prijzenbesluit. Het huidige Pacht prijzenbesluit is wel tot stand gekomen na een hele lange discussie tussen pachters en verpachters over wat een eerlijke prijs en methodiek is. Die berekeningen zijn toentertijd wettelijk vastgelegd, waardoor ik daar nu niet van kan afwijken. Het nieuwe pachtstelsel creëert een vrije prijs voor de standaard pachtovereenkomsten. Een onderdeel van het stelsel is een goede balans tussen de pacht prijs en pachtersbescherming. Er loopt momenteel een onderzoek naar de huidige regionormen, waar deze vraag naar refereert, om bepaalde gebreken op te lossen. Dat onderzoek is eind dit jaar klaar, zodat we dat ook kunnen meenemen in de behandeling van de herziening van de wet en het pachtstelsel. Zodra we dat hebben, zal dat naar uw Kamer gestuurd worden.

De vraag over de rechtszekerheid heb ik al gehad.

Er is ook nog een vraag gesteld over de natuurlandpacht. Die zekerheid dreigt te worden uitgehold. Verkent de staatssecretaris een opzegbeding waarmee de verpachter tussentijds buiten de rechter om kan beëindigen? Welke situatie rechtvaardigt dat?

Waarom volstaan bestaande beëindigingsmogelijkheden niet? Het opzegbeding komt tegemoet aan de vraag naar flexibiliteit van de Kamer en de terreinbeherende organisaties. Het gaat bijvoorbeeld om het aanpassen van het gebruik van natuurgrond om veranderende natuurdoelstellingen te kunnen behalen. Het door de pachter en verpachter gezamenlijk vooraf vastleggen van een opzegbeding kan bijdragen aan meer voorspelbaarheid en uitvoerbaarheid in de praktijk. Dat moet dus vooraf worden vastgelegd. Dat is mijn eerste punt. Het opzegbeding kan alleen worden gebruikt met voldoende randvoorwaarden voor de pachter, zoals een redelijke opzegtermijn en een passende schadeloosstelling. Daarnaast wordt het beding ook vooraf door de grondkamer getoetst. We houden dus rekening met de afhankelijkheidsrelatie van pachters en de bescherming daarvan in die situaties. Daarvoor we hebben dus een aantal waarborgen voorgesteld.

De laatste vraag in dit blokje is: "Wil de staatssecretaris met de TBO's in gesprek gaan om knelpunten voor langdurige pacht met boeren in kaart te brengen en zelfs te stimuleren en onder andere te onderzoeken of eens per twee jaar vaste mest aangebracht kan worden en of dat daaraan kan bijdragen? Zo worden meer gronden bruikbaar voor extensivering en daarmee wordt een rendabele verpachting ook meer mogelijk." Voor de herziening van de pachtregelgeving ben ik al veel in gesprek geweest met de terreinbeherende organisaties. Ik ben ook bereid om dat gesprek voort te zetten. Met betrekking tot de vragen over mest is het wel van belang om te noemen dat het hier specifiek gaat om natuurgronden die daartoe aangewezen zijn. De natuuropgave zal dan wel vooropstaan bij de verpachting door TBO's. Het gaat namelijk om agrarisch medegebruik. Dat betekent dat er beperkingen kunnen zijn ten aanzien van bijvoorbeeld mest. Als het beheer van het betreffende natuurstype bemesting wel mogelijk maakt, kan dat ook worden toegestaan. In de overige gevallen kan het niet. Deze regel kan ook niet worden verruimd, want dan worden de natuurdoelen niet behaald en schiet het de functie van deze specifieke pachtvorm voorbij. Het is de verantwoordelijkheid van de TBO's om dit in de uitvoering goed te regelen. Ze zijn zich wel goed bewust van de ruimte die er vanwege de natuurdoelen wel of niet is. Ik ben wel bereid om toe te zeggen dat ik in mijn gesprekken met de TBO's zal benadrukken dat ze de ruimte kunnen benutten die wettelijk toegestaan is.

De voorzitter:

Dank u wel. Ik kijk of er nog vragen zijn over pacht. Ja, bij mevrouw Van der Plas.

Mevrouw Van der Plas (BBB):

Ja, over dat laatste punt. Ik vraag ook specifiek naar vaste mest. Dat is natuurlijk iets anders dan drijfmest. Dieren gaan gewoon dood van jakobskruid en ridderzuring. We kunnen dus wel zeggen dat we doelen moeten halen en goed voor de natuur moeten zorgen, maar we weten ook dat in natuurgebieden dat soort runderen ook loslopen. Ik wil dus toch echt wel benadrukken dat het heel belangrijk is om te kijken of jakobskruid en ridderzuring met bemesting kunnen worden tegengegaan.

Staatssecretaris Erkens:

Ik ben bereid om dat in die gesprekken mee te nemen. Daarbij wijs ik er wel op dat dit echt gaat om gebieden die hierbinnen aangewezen zijn als natuurgronden. Het gaat dus inderdaad niet om de functie die de minister net noemde. Ik ben even de naam kwijt die we ervoor bedacht hadden. Er komt nog een mooie term voor. Het zijn inderdaad niet de gemengde vormen die daarvoor aangewezen zijn. Dit gaat echt specifiek over

natuurgronden. Wel kan ik toezeggen om het mee te nemen in de gesprekken.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Ik ben nog wel even benieuwd naar de reactie van de staatssecretaris op Rolde. Ik weet dat hij daar geen invloed op heeft, maar dit is wel zorgelijk. We zien ... Die komen nog? Oké, prima.

Mevrouw **Bromet** (PRO):

Ik heb een korte vraag. Terreinbeheerders bepalen toch zelf wat goed is voor de natuur in hun gebieden? De staatssecretaris kan wel met ze in gesprek gaan over de bestrijding van bepaalde planten, maar dat is dan toch eigenlijk de omgekeerde wereld?

Staatssecretaris **Erkens**:

Zij beslissen dat. Ik kan ze enkel wijzen op de wettelijke ruimte die er is om dingen wel of niet toe te staan.

De **voorzitter**:

Meneer Flach nog? Nee? O, ik dacht dat u ook nog een vraag had. Oké, dan zijn er geen vragen meer over pacht. Gaat u gauw door, staatssecretaris.

Staatssecretaris **Erkens**:

Ik zie dat er genoeg tijd is voor de tweede termijn, dus dat komt goed.

De heer Lohman vroeg mij: hoever is de staatssecretaris met de inrichting van de Nationale Grondbank? Ik denk dat er een misverstand bestaat. Die grondbank bestaat al sinds 2023. Er is ook een leidraad voor beschikbaar. Zoals benoemd in de Kamerbrief van 26 juni wil ik met een integrale blik de Nationale Grondbank verder versterken en uitbouwen, ook ter versterking van de grondmobiliteit. De Nationale Grondbank is dan ook onderdeel van het faciliterend pakket. Op verzoek van de provincies kan de Nationale Grondbank van LVVN met het Rijksvastgoedbedrijf als uitvoerder agrarische gronden of agrarische bedrijfslocaties aankopen die bijvoorbeeld aangeboden worden door boeren. LVVN is beheerder van de Nationale Grondbank en het Rijksvastgoedbedrijf is de uitvoerder. De sturing op grondgebruik gaat dus niet primair via de aankoop van grondbanken van het Rijk en provincies, maar via de Omgevingswet. De overheid heeft ook maar een klein deel van die grond in bezit.

De heer Lohman vroeg in hoeverre het grondbeleid Nederland milieutechnisch vooruithelpt. De minister van VRO is systeemverantwoordelijk voor het grondbeleid. Provincies zijn verantwoordelijk voor het opstellen en het uitvoeren van het grondbeleid. LVVN heeft geen eigenstandig grondbeleid, maar het faciliteert medeoverheden met kennis en grondbeleidsinstrumenten. Om ongewenst grondgebruik te voorkomen, kan het bevoegd gezag daar sinds de inwerkingtreding van de Omgevingswet zelf over beslissen, door het instellen van een extra planologische functiecategorie. Daar hebben ze geen aanvullende besluitvorming of uitspraak van het Rijk voor nodig. Door het stellen van regels in de zones wordt er gestuurd op meer duurzaam grondgebruik. Zo kan het bevoegd gezag nu al grond aanwijzen als maatschappelijke landbouwgrond, zoals net ook is besproken met de minister, of een andere benaming ter vermenging van agrarische en natuurfuncties.

Voorzitter. Daarnaast zal ik de heer Lohman extra details geven. Dat doe ik gegeven de

tijd, omdat ik niet weet of er nog veel interrupties kunnen plaatsvinden. LVVN werkt op dit moment aan een grondstrategie, waarin wordt uitgewerkt hoe de provincies en andere overheden ondersteund kunnen worden bij het uitvoerende grondbeleid. Dat werken we nu uit. Om het gevoegd bezag te ondersteunen bij de landinrichtingsinstrumenten, zoals onder andere de wettelijke kavelruil, zijn middelen en kennis beschikbaar. Ik wil deze ondersteuning in het kader van de zoneringsaanpak uitbreiden met ondersteuning op het gebied van de Omgevingswet.

De heer Flach stelde een vraag over herverkaveling: willen bewindslieden met sectorpartijen en provincies op korte termijn kijken hoe instrumenten voor de schuifpuzzel effectiever ingezet kunnen worden? We onderschrijven het belang van het instrument herverkaveling voor realisatie van de doelen voor landbouw en natuur. Zoals ik net aangaf, voeren provincies in principe een eigenstandig grondbeleid. Ze zijn zelf verantwoordelijk voor de keuze van inzet van het verkavelingsinstrument. In de regio en de provincies zullen op gebiedsniveau gesprekken plaatsvinden over hoe de schuifpuzzel kan worden gelegd. Ik ben bereid om dit op landelijk niveau te doen met sectorpartijen en provincies, zoals de heer Flach mij vraagt. Vanuit LVVN zijn we een traject gestart om de informatie over de inzet van het verkavelingsinstrument te delen met partijen en te kijken hoe de verschillende instrumenten voor de schuifpuzzel ingezet kunnen worden. De kennis over het verplichtende instrumentarium voor wettelijke herverkaveling is onlangs samen met het Kadaster geactualiseerd en beschikbaar gemaakt via openbare kanalen, zoals de handreiking Verkavelen met de Omgevingswet van het Kadaster.

Mevrouw Den Hollander had een vraag over de regionale grondvraag en grondprijzen en hoe we die meenemen in de uitwerking. Daarbij zaten een heleboel subvragen, die ik gegeven de tijd niet herhaal. Ik ben bezig met het ontwikkelen van een faciliterend pakket. Daarover informeren we u in het kader van de aanpak Weer ruimte voor boer, natuur en bouw. In het pakket zal een subsidieregeling worden opgenomen voor extensivering. Er wordt door provincies ook gewerkt aan een afwaarderingsregeling op landbouwgrond. In deze regelingen wordt rekening gehouden met de grondprijzen in de betreffende gebieden. Voor de landelijke ramingen gaan we nu uit van de gemiddelde grondprijzen gebaseerd op gegevens van het Kadaster. Provincies worden verantwoordelijk voor het opstellen en uitvoeren van grondbeleid in gebieden waarin de grondpuzzel moet worden gelegd. Indien nodig kunnen provincies en overheden verschillende instrumenten inzetten om de boer te faciliteren, waaronder de Nationale Grondbank, maar ook kavelruil en wettelijke herverkaveling.

De heer Jansen vroeg mij nog over het Bureau Beheer Landbouwgronden. Volgens mij vroeg hij waarom we dit peperdure overheidsvehikel niet gewoon schrappen. Ik heb goed nieuws. BBL is niet meer actief op de grondmarkt. Het handelt enkel nog een aantal oude juridische kwesties af. U kunt dat zien als een soort sterfhuiskonstructie. Ik denk dat het langzaam aan van het toneel verdwijnt.

Dan was er de vraag van het lid Podt of ik bereid ben om voor het einde van het jaar met een plan te komen waarin de grondpuzzel wordt gelegd. De grondpuzzel kan wel pas worden gelegd wanneer de ruimtelijke keuzes gemaakt zijn. Grond is volgend op ruimtelijke keuzes. Na die keuzes wordt duidelijk welk grondbeleid daarbij nodig is. De aanzet voor landbouw en natuur hebben we in de brief van 26 juni gepresenteerd. De grondpuzzel wordt ook gelegd in de regionale gebiedsprocessen, die onder leiding van

de provincies lopen. De Ontwerp-Nota Ruimte, waar de minister van VRO momenteel aan werkt, geeft belangrijke input voor ruimtelijke keuzes. De minister van VRO is daarbij systeemverantwoordelijk. De provincies zijn verantwoordelijk voor het opstellen en uitvoeren van grondbeleid in gebieden waar de grondpuzzel moet worden gelegd. Wij voeren daarin geen eigenstandig grondbeleid.

De heer Grinwis had nog een vraag. Het was meer een statement: deelt u de analyse dat de grondprijs erg hoog is? Die analyse over de hoge grondprijzen herken ik. Daarbij wil ik opmerken dat de vraag naar ruimte in het landelijke gebied in een heel dichtbevolkt land, met een hoge economische intensiteit, heel hoog is. Dat heeft effect op de grondprijs. Er zijn wel veel factoren die een rol spelen bij die steeds hoger wordende grondprijs. Daarbij kan ik het volgende toezeggen. Wij hebben daarover het rapport van de Rli gekregen. Ik zal proberen om uw Kamer dit jaar ook van een uitgebreide kabinetsreactie daarop te voorzien, omdat dit ook recht doet aan de vraag en de analyse op het gebied van die oplopende grondprijzen, in plaats van dat ik dat nu in twee hele korte zinnen probeer af te doen. Dit jaar zal die brief naar uw Kamer komen.

Dan kom ik bij een vraag van het lid Flach. Hij had een interruptiedebatje met mevrouw Van der Plas over de Groene Kerken. Als oud-klimaatwoordvoerder moet ik zeggen dat die terminologie daar op een andere manier door het debat ging, maar ik heb me hierover nu ook laten bijpraten. Het klopt dat kerken vaak over veel grond beschikken. In veel gevallen betreft het inderdaad ook landbouwgrond. Ik juich het toe dat kerken bewust omgaan met die gronden en dat daarbij een balans wordt gezocht tussen de ruimte voor landbouw en voedselproductie en natuurlijk kapitaal en omgevingskwaliteit. In gebiedsprocessen worden particulier grondbezit en dus grondbezitters zoals kerken betrokken. De Groene Kerken worden op dit moment dan ook specifiek betrokken bij het Netwerk Duurzame Pacht. Op die manier gaan we het gesprek ook met ze aan.

De heer Grinwis had ook nog een vraag over de suggestie van de Rli om meer gebruik te maken van de mogelijkheden die de Omgevingswet biedt voor differentiatie in grondgebruik en gebiedsgericht maatwerk. De actuele rolverdeling tussen Rijk en medeoverheden op het gebied van ruimtelijke ordening en grondbeleid blijft gehandhaafd, maar de wijze waarop deze rol wordt ingevuld, verandert. Zo pakken we meer regie, door een stelsel met instructieregels en een zoneringsaanpak, in combinatie met een harde einddatum voor het behalen van doelen in 2035. De Rijksoverheid heeft daarbij wel een belangrijke regierol. Eind dit jaar komt onze reactie op dat Rli-rapport.

Dat was het.

De **voorzitter**:

Veel dank aan de staatssecretaris. Ik inventariseer de vragen. Mevrouw Van der Plas als eerste.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Ik wil nog even terugkomen op wat de kerk in Rolde heeft gedaan. Ze hebben het boeren niet eens aangeboden. Dat is wel gebruikelijk. Daar zitten mensen die al 100 jaar, dus generatieslang, daar pachten. Dat is toch niet de bedoeling? Wil de staatssecretaris dit meenemen en hierover in gesprek gaan? Als we dit vaker gaan krijgen, en boeren niet eens worden meegenomen en het niet eens aangeboden krijgen ... Dat kan nooit de bedoeling zijn, lijkt me.

Staatssecretaris **Erkens**:

Die verantwoordelijkheid voor dat proces ligt dan wel bij de verpachter in dit geval, maar ik ben bereid mij te laten informeren over deze casus en te zien wat dat betekent.

Daarbij wil ik wel de verwachting managen: het ligt uiteindelijk wel bij die partij uiteraard hoe zo'n proces opgepakt wordt. Maar ik laat mij daarover informeren.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

Het gaat mij even om de subvragen rondom de schaarse grond. Daar zit eentje tussen die ik toch wel graag beantwoord zou willen hebben. Je ziet vaak dat als er een subsidieregeling opengaat voor een bepaalde ontwikkeling, de advieskosten voor die ontwikkeling fors stijgen. Als er een subsidie vrijkomt voor schaarse grond, dan ben ik bang dat de grondprijs ook omhooggaat. Dus hoe gaat het kabinet voorkomen dat subsidies en maatregelen die de overheid neemt, de grondprijs verder gaan opdrijven?

Staatssecretaris **Erkens**:

Die zorg is niet onterecht. Ik kan toezeggen dat we bij de vormgeving van het faciliterende pakket echt zullen ingaan op hoe wij voorkomen dat onze instrumenten prijsopdrijvende effecten hebben. Dat zou namelijk betekenen dat het doelbereik van het geld dat we daarmee uitgeven, ook minder zou worden. Dat kunnen we dus meenemen in de uitwerking.

Mevrouw **Podt** (D66):

Op mijn vraag over de grondpuzzel zei de staatssecretaris: wij voeren geen eigenstandig grondbeleid. Ik zou bijna zeggen: gelukkig maar. Maar ik vroeg mij af of wij als commissie een brief kunnen krijgen over hoe dit op landbouw allemaal bij elkaar komt; het mag ook onderdeel zijn van een bestaande brief. Wij hebben namelijk die adviezen van de Rli, we hebben het advies van de SER. Ik snap dat u daarop gaat reageren, maar het zou zo fijn zijn als wij een soort overzichtje zouden krijgen van welke stappen er nou gezet gaan worden en wat dat betekent. Een beetje zo iets dus.

Staatssecretaris **Erkens**:

Het is een heel omvangrijk verzoek, maar laat ik toezeggen dat in die reactie op het Rli-rapport we ook zullen ingaan op de bredere vraag die u daarbij stelt. Dat betekent niet dat ik alle antwoorden daarin meteen zal hebben, maar daarbij kunnen we wel ingaan op de vraag in welk traject dat zal langskomen.

De **voorzitter**:

Dan kijk ik nog even rond. Meneer Grinwis is door zijn interrupties heen, en fors ook. Dus helaas, helaas, helaas. Ik ben even streng, want het is al 18.00 uur geweest. Het is 18.00 uur, dus we gaan stoppen.

Ik heb hier nog een hele rits aan toezeggingen, die ik nog even met u doorloop voordat wij echt allemaal ...

O ja, eerst is het woord uiteraard nog aan mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Ik ga ervan uit dat we niet allemaal een tweede termijn hebben, gezien ...

De **voorzitter**:

... gezien de tijd. Klopt.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Ik wil een tweeminutendeбат aanvragen.

De **voorzitter**:

Oké. Dat hebben we genoteerd.

Ik ga beginnen met de toezeggingen van de minister.

- De minister van LNVN zegt toe ons in het voorjaar van 2027 te informeren over de uitwerking van de uitgebreide ketenverantwoordelijkheid. Dat is een toezegging aan de heer Lohman. De minister gaat de Europese component en de Agro-Nutri Monitor daarbij betrekken.
- De minister gaat ons een reflectie sturen van de WUR ten aanzien van de sociaal-economische en bedrijfseconomische onderdelen van het maatregelenpakket voor landbouw, natuur en stikstof. Dat komt eind oktober 2026 naar de Kamer toe. Kort daarna zal de kabinetsappreciatie daarop volgen.

Dat check ik even. Klopt dat? Ja.

- De minister zal in het eerste kwartaal van 2027 een brief aan de Kamer sturen over de bijdrage van de ketenpartijen ten aanzien van de verduurzaming van de landbouw en de wettelijke borging daarvan, en welke stappen het kabinet daarin zal zetten.

"Dat is de SER", hoor ik. Ah, dat is de brief van eind dit jaar, zegt de minister. Dat is dus de verkenner. Die verkenner komt eind dit jaar, althans de brief daarover.

- De minister zal de Kamer voor het begin van 2027 een kabinetsappreciatie sturen ten aanzien van het SER-advies Toekomst Landbouw.

Daar zit die dan dus bij.

- De minister zal voor het eind van het jaar een brief aan de Kamer sturen over hoe de rijks catering kan toegroeien naar 50% inkoop van biologische producten

"Jawel", hoor ik de minister zeggen.

- De minister zal de Kamer voor het eind van het jaar informeren over de vergunningverlening voor verduurzaming.

Dank u wel. Dat waren de toezeggingen die ik van de minister heb. Mevrouw Den

Hollander? Nee, toch niet. We gaan ook nog naar de staatssecretaris toe, maar die administratie wordt nog even bijgewerkt.

Ik begin wel alvast te praten.

- De staatssecretaris zal de Kamer in het voorjaar van 2027 informeren over zijn onderzoek naar hoe de invoeringsdatum kan worden versneld ten aanzien van de investeringsreserve en hierover vóór de behandeling van het Belastingplan een statusupdate sturen.
- De staatssecretaris zal dit jaar een kabinetsreactie sturen op het rapport van de Rli, Grond voor verbetering.

Bij de volgende ga ik even uw hulp nodig hebben:

- De staatssecretaris zal een brief sturen, vóór een datum die we zo meteen gaan bepalen, over een faciliterend pakket Weer ruimte voor boer, natuur en landbouw.

En toen volgde ...

Staatssecretaris **Erkens**:

Dat is gewoon die brede brief van eind oktober.

De **voorzitter**:

Dat is de brede brief van eind oktober, oké. Daar komt u op terug.

Er zijn heel veel toezeggingen gedaan. Eerst is het woord aan mevrouw Den Hollander en dan aan de heer Jansen.

Mevrouw **Den Hollander** (VVD):

Dan mis ik toch nog de toezegging over de remmende werking van subsidies, of althans, die kans rond de grondprijsstijging. Daar hebben we volgens mij ook net een toezegging op gehad.

De **voorzitter**:

Ik hoor dat die in het faciliterend pakket zit. "De remmende werking van subsidies", hoor ik ook.

De heer **Chris Jansen** (PVV):

De minister had aangegeven dat hij mijn vraag zou doorgeleiden naar de staatssecretaris van IenW. Kan dat voor het debat van 12 november over het VTH-stelsel gebeuren? Kan de staatssecretaris daar voor die tijd op terugkomen?

Minister **Van Essen**:

Het gaat lukken om die vraag voor 12 november door te geleiden.

De heer **Chris Jansen** (PVV):

Nee, ik bedoel dat het antwoord er voor 12 november komt!

Minister **Van Essen**:

Ik ga niet over het antwoord van collega's, maar ik kan me voorstellen dat ook de staatssecretaris er belang bij heeft om die vraag van u voor 12 november te beantwoorden.

De **voorzitter**:

Oké, hartstikke goed. Dat maakt onderdeel uit van de beraadslaging. Daarmee is die toezegging gedaan.

Ik wacht nog heel even af wat er naast mij gebeurt. Mevrouw Van der Plas.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Ik wil graag nog wel weten wat er uit het gesprek met de kerk is gekomen en ook wat er uit het gesprek met de TBO's, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten over mest is gekomen.

Staatssecretaris **Erkens**:

Het deel over TBO's zal ik gewoon meenemen in de volgende update over het pachtbeleid. Laat me nog een vorm vinden voor de terugkoppeling van het gesprek met de kerk. Ik weet niet of dat gewoon los is of in een brief waar dat bij past, maar daar kom ik op terug.

De **voorzitter**:

Waarvan akte. Volgens mij zijn wij dan door de tijd en niet door de gespreksstof, maar wel door het debat heen. Ik dank de beide bewindspersonen voor hun aanwezigheid, hun inbreng en al hun antwoorden. Natuurlijk ook dank aan hun ondersteuning. Ik dank de Kamerleden en de griffie, en u allen natuurlijk voor het luisteren. Ik wens u een mooie avond.

Sluiting 18.08 uur.